

Emergència i reconeixement d'Andorra com a Estat

Joan BECAT
Universitat de Perpinyà

Introducció¹

La mutació de l'economia andorrana va ser especialment ràpida, en menys de cinquanta anys, quan va costar un a dos segles pels altres països pirinencs. A cap altre lloc es va traduir per una tal expansió econòmica. En mig segle, d'una economia pastoral tradicional, coherent i socialment molt estructurada, íntimament relacionada al medi, Andorra va passar a una economia moderna i extrovertida, quasi exclusivament basada sobre el comerç i el pas d'uns deu milions de visitants cada any, a un país cosmopolita, fins al punt de posar en perill la seva identitat. Aquesta mutació fulgurant, per l'essencial feta en una generació, no va ser sense conseqüències costoses. Primer, i precisament perquè fou ràpida, va ser brutal i traumàtica pel medi com per la societat: substitució econòmica, ruptura de la relació entre ésser humà i medi amb, entre altres elements, l'omnipresència dels riscos naturals, canvi de l'escala dels valors morals individuals i col·lectius, afebliment de la cohesió social, inadaptació de les institucions.

De retruc, el canvi aconseguït, la concepció mateixa del creixement econòmic i del paper de les institucions es van modificar. La principal qüestió a resoldre era la definició i la pràctica de les competències de les diverses institucions, segons els diferents nivells de decisió i d'execució. En el cas d'Andorra on, en relació amb les necessitats de gestió d'un Estat i d'una economia moderns, la confusió dels poders i la indefinició eren la norma, això portava a qüestionar

tot el sistema polític. Molt ràpidament es va passar de la demanda d'una reforma progressiva a l'exigència d'una constitució escrita, per homologar Andorra a les democràcies occidentals. És doncs el paper i, al cap i a la fi, l'existència mateixa dels Coprínceps que es posaven en discussió. La conseqüència serà el que es pot qualificar de revolució institucional, l'any 1993 i, per fi, el reconeixement internacional del Principat d'Andorra.

Ens proposem de seguir i analitzar aquesta transformació política. Abans de començar, em permetreu de retre homenatge a un mestre i un amic avui desaparegut, Salvador Llobet, que va publicar a Barcelona l'any 1947 un treball de recerca i de síntesi important i fiable sobre Andorra, *El medio y la vida en Andorra*. Amb el treball anterior de Maximilien Sorre sobre el Pirineu és un dels puntals que em van servir de base per les meves investigacions. El seu estudi se situa a l'inici de l'evolució que ara mateix esmentava. Em plau de considerar-me com el seu hereu científic, i m'agradaria poder posseir un dia totes les seves qualitats humanes.

1. La progressiva individualització d'Andorra i la seva emergència com a Estat. El bloqueig del seu reconeixement internacional

1.1. Andorra és una comarca catalana com les altres, però només gestionada, pel que fa al seu sistema econòmic i social, pels seus habitants

Andorra és una part del vessant sud del Pirineu central, sense massa diferències amb les comarques catalanes veïnes. Una vida pastoral amb regles precises i rigoroses s'hi va desenvolupar, molt semblant a la que es coneix als Alps, al Pirineu i a diverses muntanyes europees. S'hi va mantenir fins als anys seixanta arreu del país i fins als anys setanta dins les parròquies altes.

També, Andorra és una comarca catalana de la Catalunya Vella. En té la mida, les característiques i, es clar, la llengua i els principals trets culturals. Com totes les valls pirinenques, té les seves peculiaritats locals. Però, al mateix temps, Andorra té una gran originalitat. Tothom pensarà, és clar, al seu estatut diferenciat i la seva condició actual d'Estat sobirà. Però voldria insistir sobre les conseqüències d'aquest fet, que és on rau la seva més gran especificitat. En efecte, des de fa segles, el territori d'Andorra es troba gestionat pels seus habitants, sense —o amb comptades— intervencions exteriors, especialment durant els segles XIX i XX, quan aquesta presència forastera es feia més pesant dins les regions veïnes, a França i a Espanya, a través de les lleis, dels reglaments i de les intervencions de les administracions perifèriques dels estats. Andorra, lliure de pressions directes, continuava gestionant el seu espai sense altra regulació que la que decidien els seus habitants i les seves institucions «de l'interior».²

Com a les valls veïnes que s'havien beneficiat dels mateixos privilegis (Vall de Querol, Vall Ferrera, etc.), des de 1419 els prohoms (caps de les principals

cases) de les Valls d'Andorra van rebre dels seus Senyors el dret de reunir-se i d'elegir síndics per tractar certs afers interiors i els acords o conflictes amb les comunitats de les altres valls. És l'origen del Consell de la Terra,³ que anà arrellegant progressivament competències sobre la gestió del país i per les relacions amb els Coprínceps i llurs Veguers. Tenia quatre Consellers per parròquia, representant les cases més grans. Va desaparèixer amb la Nova Reforma de 1866, substituït pel Consell General, que ostentava les mateixes funcions.

1.2. Els pareatges de 1278 i 1288: circumstàncies i conseqüències

A l'Edat Mitjana, un pareatge és una sentència arbitral entre dos senyors, que regulava momentàniament els seus conflictes. Els drets sobre Andorra eren disputats entre el bisbe de la Seu d'Urgell, que n'era el dipositari a l'origen, i el comte de Foix, que n'era l'hereu. Amb l'arbitratge del rei Pere II el Gran, un primer pareatge fou firmat l'any 1278 pel bisbe Pere d'Urg i pel comte Roger-Bernat III, i un segon deu anys més tard. Instauraven un règim de co-senyoriu amb repartició dels impostos, pagats alternativament a cada senyor (la quèstia i el tribut),⁴ i amb duplicació de tots els càrrecs i responsabilitats. Cinc dels onze articles tractaven de problemes i territoris altres que Andorra (Vall de Sant Joan et d'Os, Vall de Caboet, Montferrer, Nargó, Montellà, Aiguatèbia, etc). Quan els pareatges tenien tot sovint una vigència efímera, aquest règim de co-sobirania va evitar a Andorra de quedar inclosa dins Catalunya (de la qual formara part abans) i dins Espanya, o de trobar-se integrada al comtat de Foix i després a França. Per tant és cert que els pareatges de 1278 i 1288 constitueixen la primera base jurídica d'Andorra.

Els dos Coprínceps tenen l'un i l'altre la sobirania sobre el Principat d'Andorra. El Copríncep episcopal, o Copríncep mitrat és encara avui dia el bisbe de la Seu d'Urgell. A l'Edat Mitjana, aquest bisbe posseïa un poder temporal que cobria també les valls d'Andorra. Pels seus territoris inclosos dins la Catalunya actual, el va perdre en benefici del sobirà de Catalunya-Aragó i, després, del sobirà d'Espanya, però el guardà sobre Andorra. El Copríncep francès és el president de la República Francesa, la seva sobirania personal sent tramesa, arrencant dels comtes de Foix, pels reis i imperadors francesos. Durant llur funció, els Coprínceps gaudeixen de la nacionalitat andorrana.

Després dels pareatges i durant segles, Andorra queda dins Catalunya. Tenia el seu sistema social, el seu dret, la seva llengua, participava a la seva gestió mitjançant la representació a les Corts⁵ però, alhora i progressivament, s'individualitzava. Es pot dir que serà la desaparició dels dos tutors d'Andorra, per integració als regnes de França i d'Espanya, que crearà, a contrari, Andorra com a espai realment individualitzat. Es pot observar que és al moment on s'esborra Catalunya com a conjunt territorial diferenciat, al segle XVIII, és a dir quan desapareix el referent jurídic d'Andorra, que surten els llibres, que, amb raó, els Andorrans i els estudiosos consideren com les bases o argumentacions jurídiques modernes del Principat. Eren destinats als dirigents andorrans, per

poder «defensar-se» i defensar Andorra:⁶ aquestes compilacions de drets i usos d'Andorra es poden considerar com una doctrina i una constitució *avant la lettre*. Vull parlar del *Manual Digest*⁷ i del *Politar*.⁸

Es pot també esmentar una curiositat jurídica, que resulta d'aquesta evolució i que els andorrans han volgut sempre conservar. Si, a França, el Rei i més tard el president de la República ostenten sempre el poder sobre el territori que justificava una de les co-sobiraniaes d'Andorra, el comtat de Foix, a Espanya hi ha un procés molt diferent. Molt d'hora, el bisbe de la Seu d'Urgell no ostenta més el poder territorial directe sobre l'Alt Urgell, que justificava l'altre co-sobirania, però conserva el càrrec de Copríncep. És una de les ficcions que van ser útils als andorrans i que no es tracta de posar en dubte. Però bona part de l'argumentació jurídica, evidentment exterior a Andorra, capciosa i interessada, que bloquejarà el reconeixement d'Andorra com a Estat al segle XX es basa sobre aquesta indefinició de la natura jurídica dels Coprínceps i sobre la seva representació de fet pels seus Estats d'origen, els únics, al cap i a la fi, que els dóna la seva existència real i el càrrec que justifica el seu paper de Copríncep. També cal veure que l'argumentació contrària, per part dels Andorrans com dels juristes de la Mitre, tots espanyols, evita de plantejar aquest tema de front i alimenta la ficció, sobre una indubtable base històrica i la seva evolució i transposició set segles després.

2. Les ambigüitats de les institucions andorranes

Dels seu orígens fins als nostres dies, malgrat les evolucions històriques i les reformes de 1866 i de 1981, el sistema institucional andorrà reposa sempre sobre dos grups d'institucions antagonistes que cal distingir clarament.

D'una banda hi ha els dos Coprínceps, sempre exteriors a Andorra, investits de tots els poders. Els exerceixen de manera permanent mitjançant els seus serveis o la gent que designen com els convé, per exemple per la justícia o l'ordre públic. Els exerceixen de tant en tant, sempre de manera discrecional, cada vegada que ho creuen oportú o quan les circumstàncies ho demanen, a través del recurs en queixa o la cessació de Consells elegits, o per atorgar favors, o per la promulgació de textos legislatius i de reformes. Però, llevat d'aquestes circumstàncies excepcionals, el seu poder es trobava moderat dins la pràctica. L'allunyament per un d'ells, la feblesa política per l'altre, la rivalitat entre llurs serveis i els estats, com la poca importància econòmica i política d'aquest modest Principat pirinenc, tots eren factors que limitaven objectivament llurs intervencions, factors sobre els quals els andorrans van saber sempre jugar.

D'altra banda hi ha les institucions pròpiament andorranes, representatives dels andorrans d'una manera o d'una altra segons les èpoques: de les parròquies⁹ i de les cases¹⁰ les més importants, després del conjunt de les cases i, finalment, dels ciutadans. Gestionen els afers interiors sota la tutela dels precedents.

Busquen sempre, és clar, guanyar competències concretes, amb l'estratègia del fet consumat o de la tradició, o per atribució explícita de privilegis i autoritzacions pels sobirans, però sense posar mai en dubte els Coprínceps i els seus poders.

2.1. La Reforma de 1866 i la primera adaptació de les institucions interiors andorranes

Les successives reformes no treuran molts dels aspectes «antiquats» de les institucions andorranes. Després d'aquesta evolució multiseular, a un segle de distància i cada vegada a demanda del Consell General i de l'opinió andorrana, els Coprínceps atorguen dues reformes institucionals, designades habitualment com a Nova Reforma, per l'any 1866, i de Reforma, pel 1981. En cap dels dos casos concerneixen els Coprínceps i llurs atribucions. Es trata de modificacions, finalment poc importants, de les estructures interiors d'Andorra, dels sistemes de representació i d'elecció.

Sota la pressió dels reformistes i del Síndic General Guillem de Plandolit, el Copríncep episcopal firmà la reforma (dita Nova Reforma¹¹) el 22 d'abril de 1866. Fou sotmesa al Copríncep francès el 24 d'abril de 1866 i firmada en nom seu pel ministre d'Affers Estrangers francès el 10 d'abril de 1868. Donava el dret de vot a tots els caps de casa, separava les eleccions dels Consellers que representaven les parròquies al Consell General de les eleccions als Comuns¹² i fixava les normatives de les eleccions i els càrrecs als nivells corresponents.

El Consell General és creat pel Decret de Nova Reforma de 1866, en substitució del Consell de la Terra. Es compon de quatre Consellers per parròquia elegits per quatre anys, primer pels caps de casa, després de 1933 per sufragi universal masculí i, per fi, per sufragi universal masculí i femení des de 1970. Renovables per meitat cada dos anys abans la Reforma de 1981, ho són després en totalitat cada quatre anys. El Consell General elegeix els Síndic General i Subsíndic que el presideixen i, des de 1981, el Cap de Govern. Vota el pressupost i, dins els límits dels àmbits que li són concedits i sota la tutela directa dels Delegats Permanents, té un paper legislatiu i reglamentari, sotmès a control i aprovació explícita dels Coprínceps mitjançant els seus serveis.

Els Coprínceps tenen també sempre un instrument de pressió suplementari, una espasa de Damocles a sobre de les institucions internes andorranes, el recurs en queixa.¹³

Tant la Nova Reforma de 1866 com la Reforma de 1981 no canviaven res sobre el fons de la qüestió institucional, és a dir l'equilibri i la repartició dels poders. Fins i tot es pot afirmar que l'autoritat i la presència dels Coprínceps es reforcen cada vegada, tant per la manifestació de poder que implica el fet d'atorgar reforma, com pel vassallatge explícit que significa el recurs a la seva voluntat i l'acceptació de la seva decisió. Conserven cada vegada llur posició d'àrbitre sobirà i d'última font del dret.

Observarem que aquesta reforma, promulgada pels Coprínceps, primer pel mitrat, que aprofita de l'ocasió per afirmar-se, i després pel francès, reafirma o refunda el coprincipat i la figura dels Coprínceps. És des d'aquest moment que els serveis dels Coprínceps s'organitzaran i que els seus poders, de teòrics, car no utilitzats, es faran més evidents i sempre més presents a Andorra, fins a constituir una tutela sobre tots els aspectes de la vida interior, fins aleshores reservada de fet als propis andorrans.

Entre la reforma de 1866 i la de 1981, no es va produir cap modificació del sistema institucional, llevat de l'extensió ja esmentada del dret de vot, dels criteris d'el·ligibilitat, de la creació de Juntes dins el Consell General i de la creació d'una setena parròquia

2.2. Quin és el balanç de la situació als anys setanta, quan comença a fer-se clara la demanda de canvi ?

L'element principal és l'ambigüitat de les institucions andorranes, que es manifesta a través la confusió sistemàtica de poders, l'absència de democràcia real i l'ambigüitat de la situació personal dels dos Coprínceps.

Els Coprínceps són totpoderosos i, al llarg del segle XX, els seus serveis es fan cada vegada més presents, sobretot des del moment que Andorra entra dins l'economia moderna i es dissenya com un espai polític més obert i, per tant, es necessita controlar des de fora.

Sota l'expressió general de Serveis dels Coprínceps s'acostumava designar totes les institucions, tots els serveis administratius, totes les persones i tots els càrrecs que depenien dels Coprínceps. Llevat del cas del Jutge d'Apel·lacions i del Tribunal de Corts, que eren únics, hi ha duplicació dels càrrecs car cada Copríncep designa els seus propis serveis. En tots els casos la tria d'aquestes persones és un acte de sobirania dels Coprínceps i, per tant, arbitrari, sense que les institucions elegides representant els ciutadans andorrans tinguin un parer a donar o una possibilitat de control. Segons els casos, es tractava de persones o d'institucions que representaven els Coprínceps per exercir les seves funcions en nom seu (Delegats Permanents, Veguers, tribunals), o bé de serveis administratius de veritat que gestionaven en nom seu els afers andorrans, habitualment des de París o de la Seu d'Urgell.

Els Veguers eren encarregats de la justícia i de l'ordre públic.¹⁴ Els Delegats Permanents representaven els Coprínceps per totes les altres qüestions i exercien una tutela sobre totes les altres institucions andorranes,¹⁵ directament mitjançant la firma dels decrets i lleis, o indirectament a través del recurs en queixa. Els serveis parisencs del Copríncep francès, o secretariat del Copríncep, són en part al palau de l'Eliseu, on un dels consellers del President de la República Francesa afegeix Andorra a les seves atribucions, i en part al Quai d'Orsay, és a dir directament al Ministeri francès dels Afers Estrangers, on Andorra entra dins les competències de la Direcció per l'Europa meridional.

2.3. Als problemes polítics i institucionals, s'afegeixen tot el que deriva de la inadaptació i de les insuficiències de la gestió econòmica i administrativa del país

Dins el marc de l'Andorra tradicional, fins gairebé al final del tercer quart del segle XX, no cal mai perdre de vista que, a nivell de la gestió de l'economia i del territori, el paper del Consell General és modest, molt inferior a la capacitat de gestió de les parròquies. Per altra banda, no té ni finances ni estructures administratives o de gestió, llevat d'un secretari que, a fora dels dies de reunió del Consell, exerceix una altra activitat, per a ell la principal. Per tant, cal veure dins el Consell General més un element d'equilibri entre les parròquies i un instrument que permetia de canalitzar les relacions formals amb els Coprínceps, que una cambra parlamentària o un consell encarregat de la gestió del país.

D'aquí vé el desfasament recent entre els menesters que derivaven de l'economia contemporània (gestió i marc reglamentari de l'economia, necessitats socials, definició de les competències administratives) i les estructures heretades, totalment inadaptades, especialment per culpa de la indefinició i de la confusió de les competències entre les institucions. Després d'un massa llarg període d'indecisió, entrats els anys setanta, hi va haver no solament una ampliació del dret de vot sinó també una ràpida transformació del paper del Consell General i dels Comuns. Això, afegit a la més gran presència dels serveis dels Coprínceps, ja esmentada i tot sovint insuportable pels andorrans, només podia desembocar sobre conflictes. Van ser mal solucionats per una primera reforma, cosa que va obrir la via a un qüestionament del paper i dels poders dels Coprínceps.

2.4. A més a més cal tenir en compte els interessos de França i Espanya a Andorra

Es tracten d'interessos molt concrets —on sempre ciutadans andorrans es trobaven involucrats—, els uns econòmics (inversions, comerç, turisme, construcció, bancs i moneda, pels principals), els altres socials i polítics (població andorrana i residents, mitjans de comunicació, control polític de les elits andorranes i ensenyament, representació internacional). Qualsevol afirmació administrativa del Consell general o d'un govern, qualsevol canvi dins el paper dels Coprínceps els vulnerava directament.

D'una altra banda, els serveis administratius generals andorrans van ser durant temps reduïts a uns mínims sense proporcions amb les necessitats de gestió: als anys setanta eren un secretariat del Consell General i alguns serveis més especialitzats amb poc personal, que no sumaven les deu persones. La major part dels serveis públics eren assegurats a Andorra mateix per les administracions francesa i espanyola (correus, telecomunicacions, ensenyament, intervencions de seguretat civil, etc.) o per empreses i serveis privats pagats pel Consell. Abans del 1981, cada departament administratiu, real o fictici, era

sota la responsabilitat d'una Junta composada per un Conseller de cada parròquia: finances, serveis públics, qüestions socials, foment, població, agricultura i personal. Una Junta de Consellers Majors de les sis, i després de les set parròquies, encapçalava el conjunt. Evidentment, hi havia una absència de separació dels poders, tant a nivell del Consell General com pels Coprínceps.

3. El temps de les mutacions

3.1. Els conflictes amb els serveis dels Coprínceps, la pressió social i la demanda de reforma de les institucions, 1974-1980

La qüestió de les competències dels serveis dels Coprínceps i de l'excessiva tutela que exercien sobre el Consell General es va fer pública a propòsit d'un decret sobre els residents estrangers,¹⁶ promulgat pels Veguers el 3 de gener de 1975. El decret precedent era del 30 de setembre de 1949, durant la postguerra, quan el creixement econòmic i la forta immigració no s'havien encara iniciat. Si el decret sortia de les vegueries, és que el fitxatge i el control dels estrangers s'havia considerat només com una qüestió d'ordre públic i de seguretat del territori.¹⁷

Pels serveis del Coprínceps aquest enfocament era sempre vigent l'any 1975, quan el règim franquista perdia peu a Espanya (tot i continuant detenint, torturant o executant els seus opositors) i que les manifestacions a favor de la democràcia i de l'autonomia es multiplicaven a Catalunya. El 2 de novembre de 1974, un festival de Cançó popular (de fet era un recital de Nova Cançó catalana, amb Lluís Llach i Ramon Muntaner, acompanyats del cantant espanyol Paco Ibañez) havia estat organitzat a Andorra la Vella per la revista bimensual *Tribuna* pel seu primer aniversari. Segons la tradició d'aquestes manifestacions llibertàries, uns espectadors cremaren una bandera espanyola. El govern franquista, que no ho podia impedir massa a Catalunya, ho va prendre molt malament a Andorra i bloquejà la frontera hispano-andorrana des del 12 de novembre de 1974, limitant les compres dins el Principat a 3.000 pessetes per persona. Davant aquesta pressió política i econòmica, fent cas omís d'un text del Consell General, els serveis dels Coprínceps van prendre la iniciativa del famós decret del 3 de gener del 1975, a fi i efecte de tranquilitzar les autoritats franquistes i de retrobar una situació normal a la frontera.¹⁸

Ara bé, segons l'enfocament del Consell General, no es tractava de saber si tal o tal estranger era indesitjable pel govern espanyol o si podia pertorbar la tranquil·litat de les Valls o dels territoris veïns amb les seves activitats polítiques des d'Andorra, sinó de gestionar una política d'immigració de treball dins el marc d'un creixement econòmic ràpid. Des del 1er de desembre de 1974 un quotidià havia sortit al carrer, *Poble Andorrà* (passarà a publicació setmanal més tard), que feia la seva feina d'informació, cosa que tenia com a conseqüència natural de donar importància als esdeveniments andorrans i permetia a opinions diverses d'expressar-se.

La Junta de Consellers Majors demanà immediatament la reunió d'urgència del Consell General, que es va celebrar cinc dies després. Els esperits dels Consellers eren prou calents car recordaven que el mateix Consell General havia elaborat l'any 1972, és a dir tres anys abans, un text que regulava l'entrada i el sojorn dels residents estrangers. S'havia enviat als Coprínceps per firma i publicació, però no se n'havia fet cas i, per tant, la regulació de la immigració havia quedat a mans dels Veguers segons el text anterior del 1949. Dins aquest context, el nou decret el que feia era menysprear i ridiculitzar el Consell General i reafirmar sense embuts les competències exclusives dels Coprínceps dins aquest camp.

Aquesta qüestió s'afegia a un llarg contenciós, ja que altres temes es trobaven a debat des de feia uns quants anys, com el règim de les societats, l'andorranització dels ensenyaments francesos i espanyols, les concessions de les ràdios que emetien des d'Andorra o la creació d'una setena parròquia.

El 8 de gener de 1975 el Consell General protestà, designà una comissió per negociar amb els representants dels Coprínceps, però els Veguers continuaren fins l'any 1993 atorgant les autoritzacions de sojorn i manipulant la immigració pràcticament com els donava la gana, el Consell General fixant cada semestre les quotes de nous migrants sense poder fer aplicar les seves decisions ni tenir accés als fitxers.¹⁹ Cada part va fer valer els seus arguments però, finalment només els Coprínceps podien decidir, com sempre jutges i part.

Ja l'11 de febrer del 1975 el problema de fons és plantejat pel Consell General, que sol·licita dels Coprínceps una reforma de les institucions.²⁰ Només seguia una evolució de l'opinió pública, que l'havia precedit. Les eleccions del desembre de 1975 portaren deu Consellers reformistes sobre els dotze escons a renovar, que van declarar llur intenció de canviar l'estil de la vida pública, criticant el funcionament de les institucions, el Síndic en funcions, Julià Reig, i els Coprínceps, considerats tots plegats responsables de l'immobilisme. Paral·lelament, el 8 de setembre del 1976, es fa pública la creació de l'ADA, Agrupament Democràtic d'Andorra, l'esboç d'un primer partit polític.²¹

Al desembre de 1976, el projecte de pressupost pel 1977 és l'ocasió d'un esboç de motí per part del Consell General, potser influenciat pels seus Consellers reformistes i per aquesta evolució política: amenaça de dimidir si no hi havia reunió d'urgència de les dues Delegacions Permanents pels problemes econòmics, les taxes i la fiscalitat. Aquests repetits esdeveniments locals, com també les peticions de reforma i de creació d'una nova parròquia, sempre en suspens, expliquen que la premsa regional del migdia francès dediquessin reportatges importants a la situació andorrana.²²

Al mateix moment, l'efervescència democràtica i nacionalista, els esdeveniments i les mutacions s'intensificaven a Espanya i a Catalunya, durant aquest període que es batejaria, més tard, transició democràtica. Aquestes transformacions, potser, no eren alienes a la fermentació de les idees a Andorra. No cal estranyar-se de veure joves andorrans, per contagi o per mimetisme, o simplement perquè participaven també al moviment de resistència i de renovació

a Barcelona i a Catalunya, on estudiaven sacsejar una mica les institucions i la gent instal·lada, molts dels quals eren criticables, els uns perquè havien tingut excel·lents relacions amb el règim feixista espanyol o perquè n'eren filosòficament pròxims, els altres perquè semblaven massa sotmesos als interessos francesos.

Les hesitacions i la preparació de la reforma

La qüestió més urgent, la que havia iniciat el procés de reforma, era la representació de la parròquia d'Andorra la Vella —on, a més a més, es reclutaven la major part dels reformistes— al Consell General: amb prop de 60% de la població només tenia quatre Consellers sobre vint-i-quatre, o sigui el 17% de la representació nacional. Per treure el foc del polvorí i, mentrestant, desactivar la bomba d'explosió retardada que representava un procés de reforma, els Coprínceps crearen l'any 1978 una setena parròquia, per mitosi de la parròquia que es queixava. Amb un 28%, es reequilibrava una mica la representació de la capital al Consell General, però això era lluny de les demandes. Mentrestant la tranquil·litat dels Coprínceps era assegurada per un temps, ja que les noves parròquies s'havien d'entendre sobre la partició dels espais de muntanya. D'aquí surt un afrontament permanent entre elles, que encara dura avui dia.

Els anys 1977 i 1978 coneixen una gran efervescència car, en relació amb la resposta dels Coprínceps acceptant la reforma però demanant als andorrans de sotmetre un projecte únic, les opinions són contrastades. Dues consultes tenen lloc en relació amb sis projectes diferents presentats per aprovació al conjunt dels electors. El Consell General adoptarà per unanimitat un projecte definitiu de compromís el 31 de març de 1978. Malgrat aquesta preparació molt democràtica²³ i la unanimitat final de la cambra, els serveis dels Coprínceps trigaran tres anys a publicar la reforma. El decret promulgat el 15 de gener de 1981 és diferent però segueix de bastant a prop el projecte tramés.

3.2. La Reforma del 1981. La gestió del territori i l'aggravació de les tensions internes a Andorra

La reforma de 1981 concernia les atribucions del Consell General i la creació d'un govern a caràcter essencialment administratiu. Un primer grup de qüestions no resoltes tocava a les competències i les relacions entre les parròquies i el nou govern, entre altres coses l'ordenació del territori. A conseqüència de l'afrontament provocat per aquesta reforma incompleta i ambígua, que feia oposar-se els andorrans entre ells abans d'afrontar-se a les qüestions essencials, es va passar a la redefinició progressiva de les competències sobre la gestió de la població, la formació i la comunicació, l'ordenació del territori, el finançament de les infraestructures. Per tant, la reforma va portar també a una evolució positiva de l'administració de l'Estat i al vot d'un conjunt de lleis i reglaments que feien falta.

Aquesta reforma va ser presentada com un primer pas cap a una transformació de les institucions andorranes. Però, de fet, es limitava a la creació d'un

govern amb poders sobretot administratius i a la redefinició del paper del Consell General. Aquest perdia les funcions de gestió i execució, que acumulava abans amb les funcions legislatives. Però els Coprínceps no li atorgaven cap nova competència, de tal manera que assumia només en part aquest poder legislatiu. Calia sempre que les seves decisions fossin aprovades pels dos Delegats Permanents, i els Coprínceps conservaven un poder discrecional ja que res no precisava l'expedició de les lleis: temps de reflexió dels sobirans, relectura per la cambra, solució en cas de desacord. Res no estava previst: per tant els Coprínceps continuaven aprovant –o refusant si no els convenia–, modificant i publicant els textos de lleis com els venia de gust.

Aquesta feblesa molt sorprenent de la Reforma explica les lentituds en l'aplicació de totes les possibilitats que semblava oferir, les crispacions i les impaciències que s'acumularen mentre passaven els anys. Aquesta primera reforma s'havia de completar amb una segona fase que, forçosament, havia de tocar les competències dels Coprínceps. Era l'únic domini encara a definir, ja que els sobirans continuaven reunint tots els poders sense cedir ni la mínima competència a les institucions representatives dels andorrans. L'autoritat suprema i real era encara a les mans dels dos Coprínceps, jurídicament andorrans durant el temps de llur càrrec, però sempre francès (com a President de la República francesa) i espanyol (com a bisbe de la Seu d'Urgell), cosa que perpetuava l'ambigüïtat que servia de pretext a la negació del reconeixement internacional d'Andorra.

Les qüestions pendents i el nou debat

Venim de veure que la principal qüestió era per debatre: mantenir o limitar els immensos poders dels Coprínceps. Sota el debat i la tria entre reforma o constitució hi havia en realitat la tria entre, d'una banda, la continuació d'una situació on l'arbitrarietat dels Coprínceps i dels seus serveis seria només limitada pel paternalisme i per la concessió d'algunes competències a les institucions andorranes elegides i representatives i, d'una altra banda, el pas a una democràcia formal on els Coprínceps tindrien un paper forçosament més minse, sense dret de vet ni poder que fossin contraris i oposables a la sobirania popular.

La reforma molt moderada de 1981 toparia ràpidament amb tres dificultats majors:

1- Un podriment de les aplicacions que deixava entreveure o que preveia: caldrà més de deu anys per posar en plaça les estructures que necessitava.

2- Una sèrie de problemes interns andorrans, ja esmentats, a propòsit de les competències tradicionals de les col·lectivitats territorials sobre la gestió del territori, les infraestructures i els serveis, que no resolvia aquesta reforma parcial. Alguns observadors i juristes van afirmar que això havia estat una acció deliberada, per bloquejar mitjançant els afrontaments entre Consell i Govern d'una part, Govern i Comuns de l'altra, qualsevol extensió del procés de reforma, cosa que traslladava per encara més tard el debat sobre els poders dels Coprínceps.

3- L'essencial quedava per fer, és a dir atacar-se als poders exorbitants dels Coprínceps i redistribuir les seves competències. A més a més, ja per la primera legislatura, els sobirans i els seus serveis no jugaren el joc —o més ben dit en jugaren un altre—, bloquejant qualsevol funcionament normal de les noves institucions: enderrocament d'un govern que tenia majoria parlamentària, lentitud per a la firma de les lleis i decrets del Consell General, utilització abusiva del recurs en queixa, manipulacions de la política d'immigració.

La lenta aplicació de la Reforma

Després de les eleccions generals del desembre de 1981, les primeres que renovaven el Consell General en totalitat, un govern fou instal·lat, presidit per Òscar Ribas Reig. Però molt ràpidament van aparèixer problemes amb el Consell General, que anaven de la precedència protocolària fins a l'intent de reduir la iniciativa política i decisional del nou govern. Foren la causa i el pretext de la lentitud de l'aplicació de la reforma. Els Coprínceps i els seus serveis jugaren amb aquests antagonismes, directament o mitjançant homes de palla, per alentir el procés de modernització institucional del Principat.

Per exemple, és només el 24 de maig de 1985, o sigui quatre anys després, que surt la llei sobre l'organització administrativa d'Andorra, que definia les competències entre Consell General i Govern. O encara el Codi de l'Administració, aprovat pel Consell General el 13 de juliol del 1987, després de moltes tergiversacions, i promulgat dos anys més tard pels Coprínceps, el 28 de març de 1989. En aplicació d'aquest codi calia instal·lar un tribunal pel contenciós. La Llei de jurisdicció administrativa i fiscal és promulgada el 15 de novembre de 1989 pels Delegats Permanents, però el tribunal arribarà dos anys més tard, o sigui quatre anys per a regular la qüestió del contenciós administratiu i sis anys per posar-ho en pràctica: previst dins la Reforma de 1981, el Tribunal administratiu i Fiscal fou instal·lat el 7 d'octubre de 1991, quan el procés de negociació de la Constitució ja era en curs. Com que havia de tractar els famosos recursos en queixa, es podia interpretar com un intent de treure'ls de les negociacions institucionals en curs.

3.3. El temps de les mutacions

Malgrat aquest bloqueig que no cal demostrar més, aquests anys vuitanta es caracteritzen per una gran activitat legislativa i reglamentària del Consell General i del Govern. Entre altres creacions i normes legals, citarem les que afectaven la neu i les estacions d'esquí, els riscos naturals i tecnològics, les normes de construcció i de vivenda, les vies de comunicació, l'ordenació del territori sota l'angle urbà, el patrimoni, la Biblioteca Nacional, el dipòsit legal, el Butlletí Oficial, etc. Les concessions de FASA i les ràdios són recuperades i es creen monopolis d'estat.²⁴ Per tant, un balanç en conjunt positiu malgrat les lentituds, les indecisions i les tensions que s'anaven acumulant.

També es constata la ràpida instal·lació d'unes estructures d'estat, és a dir administració central, serveis tècnics i afirmació de competències. Fou una real

mutació, que va seguir vint anys més tard la mutació econòmica. Les situacions adquirides foren posades en causa, tant pels serveis assegurats pels Estats veïns com pel privat, amb les tensions que es poden suposar, i les conseqüències polítiques, com per exemple les demandes per a participar a les institucions internacionals especialitzades.

Una altra avançada, que no resol res encara, però que planteja les qüestions que caldrà resoldre i evidencia les deficiències del sistema econòmic i social andorrà, es troba dins la presa de consciència de la necessitat de gestionar la població (regulació de la immigració, andorranització i ciutadania) i de fer front als dèficits socials: els drets de la persona, la protecció social i l'habitatge, el dret d'associació, el dret del treball i els sindicats, l'educació i l'ensenyament, els mitjans de comunicació.

En definitiva, una fase de mutació profunda, amb passos endavant i un desig d'afirmació, però també amb la realitat sempre més evident de l'endarreriment d'Andorra en els marcs de les institucions, de la societat i de la cultura, i de la necessitat de portar-hi remei.

4. Evolució o revolució a l'andorrana: la Constitució del 1993

Hem vist que el procés de reforma s'encallava i no concernia els poders i serveis dels Coprínceps. Era la reforma essencial que quedava per afrontar. Els Coprínceps ostentaven personalment la totalitat dels poders que exercien de veritat, directament o mitjançant els seus Delegats, Veguers o serveis. La sobirania del poble no era reconeguda i la justícia no era independent. El Consell General i el Govern, sota control, no tenien totes les atribucions habituals d'uns poders legislatiu i executiu, precisament perquè els Coprínceps no havien abandonat competències a favor dels elegits andorrans. El sistema arcaic del recurs en queixa bloquejava el funcionament de les institucions i demanava ser modificat o desaparèixer.

Dues vegades el Consell General plantejà el problema, l'any 1987 a través del vot d'un document demanant la delimitació de competències, i l'any 1990 amb la demanda explícita d'una constitució. El bloqueig es podia explicar per la radicalització de la petició i pel fet que es volia tocar directament a la sobirania dels Coprínceps sense definir quin seria el seu estatut.

4.1. La difícil negociació de l'acord comercial entre Andorra i la CEE (1984-1990), i les seves conseqüències

Amb la petició per part d'Espanya per a entrar dins la Comunitat Econòmica Europea, l'any 1978, ja tot el sistema comercial andorrà perillava. D'una banda la base jurídica dels acords bilaterals amb França i Espanya desapareixeria, ja que la competència sobre els acords comercials amb països tercers passava al Consell Europeu i, d'altra banda, Andorra no podria jugar sobre els diferen-

cials de preus entre Espanya i Europa. Entrar a la CEE no era una bona solució, ja que li caldria seguir les seves normes fiscals i comercials. Per tant, calia preservar tot o part dels avantatges adquirits: un acord amb la CEE era una necessitat vital per a Andorra. Durant anys ningú no semblava preocupar-se'n, si més no, en aparença. Les primeres iniciatives vingueren del sector privat, amb un estudi sobre les diverses possibilitats, finançat pel principal banc andorrà.²⁵

Fins a la firma de l'acord l'any 1989, la negociació fou envoltada del més gran secret. Poques filtracions a la premsa i una confidencialitat que anava fins a no informar els propis elegits del Consell General o dels Comuns. De temps en temps uns esclats públics feien surar els afrontaments i les tensions amagades. La història d'aquest període vital per a Andorra és encara per escriure.

La primera de les tres fases se situa als anys 1984-1985. Els representants elegits d'Andorra, Consell general i Govern, foren descartats de les negociacions que els concernien i que es feien en nom seu. Era conforme als costums que donaven als Coprínceps la representació internacional, però no era ni elegant ni hàbil. Tampoc no era estrany per la CEE, car altres negociacions amb petits estats, Mònaco o San Marino per exemple, havien estat portades per França i Itàlia, amb llur consentiment. És la qüestió de la representació d'Andorra que portà al bloqueig final. Darrera l'aspecte formal, hi havia una qüestió fonamental: el Govern i el Consell General volien afirmar-se en front dels Coprínceps i fer reconèixer Andorra en el marc internacional. Dins unes declaracions públiques del Cap de Govern²⁶ criticant «les actituds despòtiques i paternalistes» dels Coprínceps, es veu que la jugada era clarament política: «Avui, als setze dies del mes d'abril (de 1985), el problema roman el mateix: serem o no serem reconeguts com a Estat i acceptats a negociar el nostre avenir?» L'atac anava contra els Coprínceps, la participació dels quals no era considerada com a andorrana, amb una al·lusió directa a la reforma insuficient de les institucions: «Si les impressions negatives que tenim arribessin a tirar endavant fent que el règim comercial sigui establert sense cap participació andorrana, quedaria confirmada la teoria segons la qual la reforma de les institucions només ha estat una enganyifa per a distreure el poble andorrà.»

Les negociacions per l'entrada d'Espanya i Portugal van ser molt dures, oposant sobretot interessos francesos i espanyols. Dins aquest context, tenint en compte l'embolic de la seva representació, el cas andorrà fou ajornat, amb una demora fins a finals de 1987. Mentrestant es validaven per dos anys els acords comercials bilaterals anteriors.

La segona fase, 1986-1987, va començar amb la definició de la posició andorrana: un text amb exigències maximalistes, presentat pel Govern, fou aprovat per unanimitat el 18 d'abril de 1986 pel Consell General. Aquestes pretensions no podien ser acceptades per la CEE, i les posicions franceses i espanyoles eren molt contrastades. Fins i tot el govern espanyol pressionà el govern andorrà, condicionant la seva acceptació al reconeixement del sindicat encara il·legal constituït dins el Principat, proper de la UGT espanyola. Entre altres, els diputats espa-

nyols al Consell d'Europa portaren aquesta institució a interessar-se pel cas d'Andorra, pel seu poc respecte dels drets humans. El govern andorrà desvià la pilota cap als Coprínceps, fent aprovar pel Consell general la declaració dels drets de l'home de les Nacions Unides i relacionant la seva aplicació a la reforma de les institucions. Els dos anys s'acabaren sense acord. Però les posicions eren clares i la negociació seria portada per una comissió tripartita Andorra-Coprínceps.

Al febrer de 1988, Josep Pintat, Cap de Govern andorrà, tingué una entrevista a Brussel·les amb el President de la Comissió Jacques Delors. Una nova petició fou presentada per Andorra prop de la Comissió Europea el 13 de juliol de 1988, i l'acord es tancarà a finals de 1989. Andorra acceptava les exigències europees pel que feia a la Unió duanera, al règim fiscal i a les relacions amb els altres països tercers. El preacord firmat a Brussel·les el 14 de desembre de 1989 fou aprovat pel Consell General, pel Consell Europeu el 18 de desembre i firmat oficialment a Luxemburg el 28 de juny de 1990 per un ministre irlandès (Irlanda ostentava la presidència de torn de la CEE) i una delegació andorrana amb el Cap de Govern i els dos Veguers.

Encara que una part de l'opinió pública i la premsa andorrana ho hagin interpretat com passar per l'adreçador, el continguts de l'acord són molt favorables a Andorra, que obté concessions importants i tracte especial sobre tots els punts essencials. Té una durada il·limitada, amb un balanç cada cinc anys per una comissió mixta. Les conseqüències són realment considerables, fins al punt que es pot parlar d'una nova era per a Andorra.

Les mesures fiscals i duaneres porten Andorra a abandonar el seu sistema de taxes sobre les importacions, que alimentaven el 94,1% del pressupost públic²⁷ l'any 1986 i el 92,9% l'any 1987, per substituir-lo per una TVA o IVA. A terme, plantejava la qüestió dels impostos directes sobre les persones físiques i les societats, i també comportava un canvi econòmic progressiu.

Sobretot, per primera vegada dins la seva història, l'acord estabilitzava les relacions amb tots els estats veïns i més llunyans, sense pressions econòmiques i polítiques possibles si el Principat complia l'estipulat. Per primera vegada, Andorra no es trobava condicionada pels Coprínceps i els poderosos estats veïns. Les conseqüències en política interior no trigaran. El mateix any desapareixien els tabús dins les declaracions oficials com dins la premsa, amb la substitució de l'expressió «reforma de les institucions» per «constitució».

Encara que no es tracti d'un reconeixement com a Estat, és el primer acte internacional real que firmava Andorra. Era també la primera vegada des de l'Edat Mitjana que el català, com a llengua oficial d'Andorra, era reconegut com a llengua de cancelleria.²⁸

4.2 Les primícies de la demanda de constitució i la preparació del terreny polític

La consolidació definitiva d'Andorra depenia en bona part dels Estats veïns. França era sobretot un obstacle sobre el pla jurídic car els seus representants i

juristes negaven el reconeixement internacional del Principat, argumentant sobre la confusió entre els drets del Copríncep i de l'estat francès. A les primeres reunions de la comissió negociadora fou un dels primers temes posats sobre la taula.

L'obstacle semblava més polític pel Copríncep episcopal i per l'Estat espanyol que li prestava serveis. Ja es notava amb el retard per solucionar les situacions jurídiques que derivaven de la Reforma de 1981. L'ur reticència era previsible car ells hi perdien més si el règim andorrà passava a no ser autocràtic, llevat que els Coprínceps puguin conservar alguns drets o dominis claus.

La constatació del bloqueig de qualsevol reconeixement internacional es va fer palesa amb el rebuig de la demanda d'adhesió a la Creu Roja Internacional i a la Unió Internacional de Telecomunicacions per part del Govern andorrà, els anys 1983-1984, per raó de l'oposició d'Espanya i sobretot de França. Als mateixos anys, hem vist que es feia evident que s'encallava el procés de reforma. Tots aquests factors jugaren per fer evident un canvi de rumb. La negociació amb la CEE i les intervencions europees en són les manifestacions.

La preparació pel Consell General d'una llei sobre el casament civil havia cristal·litzat les posicions afrontades dels Coprínceps, pels quals no cal perdre de vista que un era un republicà socialista i ateu, i l'altre un bisbe que sempre havia afirmat públicament la seva fidelitat al pensament de Joan Pau II. Malgrat la voluntat de molts andorrans, el projecte no contemplava el divorci sinó la separació de cos. Els serveis dels Coprínceps s'oposaren, per premsa interposada, la Mitra fent valer que François Mitterrand bloquejava el reconeixement exterior d'Andorra, els altres subratllant l'ambigüitat de la posició d'un bisbe com a cap d'Estat, en front de l'evolució del món modern i de la voluntat dels ciutadans. Es van poder llegir títols a la premsa com «Martí Alanís culpa Mitterrand d'aïllar Andorra»²⁹ o «Els interessos dels dos coprínceps frenen la modernització d'Andorra».³⁰

Dins el segon article es pot llegir una declaració de la Mitra que va fins a amenaçar de dimissió per a emportar-se la decisió (com serà també el cas amb gairebé les mateixes paraules el 1992, on també guanyarà la guerrilla): «Si arribéssim a aquestes diguem-ne contradiccions, sigui les de tipus constitucional, sigui les de consciència, el copríncep episcopal, per la seva part, retornaria els poders al poble andorrà, amb qui les va pactar, en certa manera, al segle XIII.» L'anàlisi i el fonament històric d'aquest argument farien saltar de la cadira qualsevol historiador medievalista o modernista, però el missatge contemporani era molt explícit.

Darrera tots aquests afrontaments a tres bandes hi havia el gran problema de fons, que sortiria amb força el 12 de novembre de 1992: si el president de la República Francesa es podia permetre de deixar les seves competències de Copríncep als andorrans i guardar malgrat tot molta influència, ¿què quedaria al bisbe d'una modesta diòcesi de muntanya el dia que deixaria els seus poders reals als elegits andorrans i seria un príncep d'opereta?

4.3. La intervenció directa de les institucions europees

Entre 1988 i 1991, les institucions europees intervenen directament dins la política interior andorrana i sobre l'evolució de les institucions. Ho venim de veure amb la Comissió Europea. Però va ser el cas també del Parlament Europeu d'Estrasburg i, com ho hem indicat més amunt, del Consell d'Europa. Van ordenar enquestes, publicar informes i votar resolucions que, és clar, condemnaven Andorra per no respectar alguns drets humans i per no tenir un règim polític en conformitat amb les democràcies occidentals. Com pel cas de la legalització dels sindicats, i encara que justificades, costa de creure en l'espontaneïtat de les iniciatives. El context polític juga molt dins aquestes intervencions que serviran de pretext a la demanda de constitució escrita. Entre altres parlamentaris, aquestes enquestes seran impulsades per diputats espanyols i francesos pròxims als governs i al poder dels dos Estats, que participaran en la redacció de l'informe final. Hi ha probablement més que una coincidència.

Però les pressions vénen també de l'interior d'Andorra, per trencar l'immobilisme. El sindicat andorrà clandestí, del qual tothom coneixia i rebia els dirigents, multiplica les intervencions a l'exterior per aconseguir el seu reconeixement. Veuran al maig 1986 tres diputats europeus espanyols originaris de Catalunya, membres del PSOE, per aconseguir, durant la negociació comercial, una intervenció a Estrasburg i a Brussel·les. L'any 1987, un grup d'opinió, el Grup Andorrà Europa,³¹ envia una informació sobre la situació a Andorra a tots els diputats europeus, per demanar una enquesta sobre els drets de la persona i l'absència de drets democràtics, que afecta principalment els andorrans. A Hamburg, durant el congrés de l'Internacional Liberal, on un andorrà intervingué,³² i a l'abril del 1987, al congrés de Lisboa de la Federació Liberal Europea, presidida per Simone Veil, el cas d'Andorra va ser esmentat.³³ La fase de sensibilització era prou avançada. Per raons diferents, totes les pressions anaven en la mateixa direcció.

Al gener del 1988, el Consell d'Europa ordenà³⁴ una enquesta sobre la situació dels drets humans a Andorra, confiada a tres diputats.³⁵ Sense esperar resultats, envià també una carta als Coprínceps Joan Martí Alanís i François Mitterrand demanant una reforma institucional per a fer d'Andorra un Estat de dret. Les autoritats andorranes van ser informades i una delegació del Consell General i del Govern va obtenir a París³⁶ l'examen del cas en una sessió ulterior, ja que un nou govern es creava a Andorra, i la menció explícita dins el text de la necessitat d'una constitució escrita i de la possibilitat per a Andorra d'entrar ulteriorment al Consell d'Europa. L'assemblea europea va aprovar la resolució 946, sobre Andorra, l'11 de maig de 1990. Condemnava la situació i instava els Coprínceps i el Consell General a dotar el país d'una constitució i a efectuar els traspassos de competències necessaris. El Consell General feia aquesta petició als Coprínceps un mes després.

4.4. Les primeres negociacions i el projecte de Constitució

La negociació de la Constitució fou ràpida, ja que només passen tres anys entre el discurs del nou Cap de Govern, Òscar Ribas Reig, el 1er de juny de 1990 («el meu Govern afirma que necessitem una Constitució escrita per poder estructurar el país») i el referèndum de 1993. El procés d'elaboració va comportar diverses fases, una de les quals és l'etapa de maduració que venim d'evocar. Amb passos de vegades poc segurs i algunes emocions, però mai afrontaments violents ni reals passions a Andorra, el ballet de les negociacions fou encara més breu, de l'inici a l'abril de 1991, amb la primera reunió de la comissió tripartita, fins al tancament del projecte al desembre del 1992.

Les eleccions de desembre de 1989, seguides de la difícil elecció del Cònsol de les Escaldes-Engordany, Josep Maria Beal, com a Síndic i la més fàcil d'Òscar Ribas Reig com a Cap de Govern posaven arreu, després del 22 de gener del 1990, partidaris de l'acceleració de les reformes mitjançant una constitució. Hem vist que el Consell d'Europa ajudà aquest procés, mantenint la seva pressió però retardant el vot de la seva resolució.

Al més alt nivell, uns contactes directes tingueren lloc a París, a l'abril de 1990.³⁶ Primer confidencials, els continguts d'aquestes conversacions es van filtrar a la premsa andorrana als inicis de juny,³⁷ després del vot de la resolució 946 del Consell d'Europa i el discurs de política general del Cap de Govern, on es va reclamar la Conbstitució. Cal interpretar-ho com una pressió sobre l'oposició al Consell General i, sobretot, sobre el Copríncep episcopal, ja que durant aquesta entrevista els serveis del Copríncep francès havien definit una posició favorable a una constitució,³⁸ com també els límits o les condicions, com per exemple la millora de la legislació civil i del treball,³⁹ l'adaptació –o bé la permanència– del sistema educatiu francès a Andorra o el control de les activitats bancàries.⁴⁰

El procés comença realment amb el vot unànim d'un acord del Consell General, el 18 de juny de 1990, i la creació d'una comissió especial presidida pel Síndic «destinada a assumir la iniciativa del procés constituent, mitjançant l'elaboració d'una Proposta de Constitució escrita que serà concertada amb els Coprínceps en el marc d'una Comissió Tripartita». El text feia referència a la sobirania popular, a la personalitat de l'Estat andorrà en dret internacional i a les normes jurídiques corresponents. El 16 de juliol el Subsíndic enviava una carta als Coprínceps, informant de l'acord i demanant l'obertura de negociacions a través dels seus serveis, un calendari de treball i la fixació d'una data límit per a tancar el procés. La resposta trigà molt, cosa que feia evident les desavinences entre els Coprínceps. La resposta del Copríncep francès arribà primer, el 2 d'octubre de 1990, i desbloquejà la situació, ja que acceptava unilateralment la negociació i, afectant de creure que el Copríncep episcopal no n'estava assabentat, indicava que li transmetia el dossier per conèixer el seu parer. L'acord de la Mitra va arribar tres mesos després, el 10 de gener de 1991.

El 26 de març el Consell General va aprovar la llista dels objectius generals de la Constitució, una llista breu i sense sorpreses: Andorra serà un estat democràtic de dret; la sobirania emanarà del poble; hi haurà divisió dels poders; la justícia serà independent; els Coprínceps seran Caps d'Estat de manera conjunta i indivisible; es mantindrà la divisió en parròquies, amb una àmplia autonomia municipal; es garantiran els drets fonamentals de la persona.

La comissió tripartita es reuní solemnement per primera vegada el 12 d'abril de 1991 i les reunions van continuar amb regularitat una o dues vegades al mes. Cada delegació tenia els seus pèrits, universitaris especialistes en dret públic, sobretot barcelonins, element que es traduirà per una influència dins la forma com dins l'esperit de la constitució espanyola de 1978 més que dels altres textos constitucionals europeus. El mètode fou de definir els grans principis i de negociar després títol per títol, concretant els acords i deixant de cantó per més tard els punts conflictius. Per decisió comuna res no es filtrà a l'exterior, cosa que avantatjava els Coprínceps, que tenien el poder i la llibertat de maniobra, quan la delegació andorrana es privava de posar dins la balança el pes de l'opinió pública.⁴¹

A més a més, un element podia tirar els andorrans els uns contra els altres i afeblir llur posició. Era la qüestió, que durava des de la constitució d'un govern l'any 1881, de les competències i del finançament de les parròquies. Amb una gran lucidesa política i malgrat la seva posició difícil al Consell, el Cap de Govern negocià amb els set Comuns, reunits al voltant del Cònsol de Canillo. Les competències tradicionals de les parròquies foren confirmades, especialment l'ordenació del territori, l'urbanisme i les carreteres no generals, el legislatiu i el govern guardant el poder reglamentari i d'inspecció. L'acord preveia la cessió del 30% del pressupost de l'Estat a les parròquies que, de pobres, passaven a tenir capacitat de finançament d'una política pròpia de desenvolupament. L'acord provisional es firmà⁴² el 19 de novembre de 1991. Per tant, les parròquies tenien interès en guardar aquest govern i en veure acabar de pressa el procés institucional.

4.5. La interrupció de les negociacions i l'Assemblea Constituent

Set mesos després, sense que se sàpiga quin era el projecte, els seus continguts ni els punts de desacord, el 22 de novembre de 1991 tingué lloc l'última reunió de la primera fase de negociacions. Només quedaven els punts difícils. Les discussions s'havien de reprendre al gener de 1992. De fet només tornaren set mesos després, el 26 de juny de 1992.

Ja abans, durant la primera fase de negociacions i durant aquesta interrupció, esclatava a Andorra una greu crisi política interna que duraria un any. Va pertorbar la gestió del país i va repercutir negativament sobre la negociació, ja que la delegació andorrana tenia en el seu si persones molt oposades en el marc del Consell General. Sembla que hagi servit de pretext a la interrupció de les negociacions. Tot sortí de la dimissió del Síndic, per raons de salut. En el més

pur estil parroquialista, un ministre del govern i dos Consellers, tots ells de La Massana, canviaren de bàndol, fent l'oposició majoritària al Consell General, però sense arribar al quòrum per a fer demitir el govern. El nou Síndic elegit per aquesta majoria composta fou Albert Jalabert, evidentment de La Massana. Però recolzat sobre un grup que es va mantenir ferm, centrat sobre les parròquies reformadores d'Andorra la Vella i Les Escaldes, el govern d'Òscar Ribas governà en minoria, sense vot del pressupost i objecte d'una guerrilla constant. El país quedà paralitzat, mentres es negociava la Constitució. Després d'uns mesos de comentar aquestes peripècies polítiques estèrils i sense sortida, l'opinió pública i el món econòmic es van irritar cada vegada més.

El 26 de novembre de 1991 es va donar a París l'última quèstia al Copríncep francès. François Mitterrand va declarar: «Tous les pouvoirs vous seront remis.» Però la situació quedava bloquejada. Per una filtració probablement voluntària, el *Diari d'Andorra* va tenir accés al projecte de constitució i el publicà dins una edició especial el 4 de gener de 1992, amb el títol «La Constitució ja és al carrer», i un editorial, a primera plana,⁴³ que afirmava: «Al poble el que és del poble». Des d'aquest moment l'opinió pública es va manifestar realment i els ciutadans van participar al debat.

Ho van fer el 30 de gener d'una manera que s'havia produït dues vegades en un segle. Reunides seguint la crida pública del 18 de Lluís Babi, secretari del Comú d'Ordino i ex Conseller, uns tres-cents andorrans van ocupar la Casa de la Vall i assetjaren el Consell General en plena reunió, als crits de «solucions o dimissió». Els Consell decidí l'autodissolució. A les eleccions dels 5 i 12 d'abril el grup d'Òscar Ribas Reig guanyà clarament, no només a la capital sinó també a gairebé totes les parròquies, fins i tot a Sant Julià de Lòria, bastió de la seva oposició.

La solució de la crisi política interior va permetre la represa de les negociacions, car a les eleccions generals els ciutadans havien triat a favor de la constitució. El govern era més fort i legitimat i la nova majoria semblava voler anar de pressa. En el més pur estil de la Revolució francesa, el 5 de juny, el nou Consell votà un acord manifestant «la seva ferma voluntat de reprendre el procés destinat a redactar el projecte d'aquesta Constitució» i es proclamà «Consell Constituent». Dit d'una altra manera, volia una represa ràpida de les negociacions; sinó, discutiria sol el text constitucional. Passant als actes, aquesta vegada seguint el model dels parlamentaris catalans l'any 1932 a Núria i l'any 1979 a Sau per a redactar l'estatut d'autonomia, un seminari de reflexió reuní al Tarter una delegació del Consell General, els nous Síndics i uns experts. Unilateralment, van reescriure un nou projecte a partir de l'últim text de la comissió tripartita, escrit que va servir de base per la discussió del projecte definitiu.

4.6. La represa del diàleg, l'esclat final, les últimes negociacions i l'aprovació de la Constitució

La delegació andorrana havia multiplicat les precaucions i els avisos d'experts.⁴⁴ El 26 de juny les reunions tornaren a la Casa de la Vall i van continuar

regularment fins a l'inici de novembre, quan esclatà l'última crisi, provocada deliberadament pel Copríncep episcopal. «L'esclat final d'un conflicte anunciat», deia la primera plana del *Diari d'Andorra*,⁴⁵ després de la remesa de l'última quèstia al Copríncep episcopal Joan Martí Alanís, a la Seu d'Urgell, el 12 de novembre de 1992.

L'argumentari era sempre el mateix, però aquesta vegada explícit i públic: «Desproveït de poders fàctics, doneu-li els mitjans necessaris per a ser el garant de la sobirania i la independència i el bon funcionament de les institucions, com també els ha de tenir l'altre copríncep.» Doncs, segons ell, si els andorrans no deixen cap poder als Coprínceps, un quedarà president d'un estat important i l'altre no serà res, amb un desequilibri que creu perjudicial per a Andorra. També cal tenir present que, decidint els seus afers, d'estat a estat, els andorrans no necessitaran més el bisbe com a mitjancer amb el govern espanyol. Aquests arguments, basats sobre els equilibris a preservar equival a presentar els Coprínceps com els vectors de les influències exteriors; implícitament, era reconèixer que ja ho eren anteriorment.

En el discurs, per alguns aspectes patètic,⁴⁶ amenaçà de renunciar al seu càrrec si no podia guardar certs poders: «Deixeu que els coprínceps vigilem per damunt de les fronteres. Que fem de sentinelles un a cada banda. Com voleu que faci de copríncep el bisbe, si no és així?» És difícil de saber si era realment això que justificava el desig de conservar poder (participar en les negociacions internacionals i dret de vet sobre les lleis) o si no era l'objectiu del bloqueig, si s'esqueia, de les lleis previsibles sobre divorci i avortament, que feia sortir aquesta retòrica.⁴⁷ Les reaccions a Andorra van ser diverses;⁴⁸ uns pensaven que calia fer content el bisbe i altres, més nombrosos, s'escandalitzaven d'aquest ultimàtum que volia limitar la sobirania popular.

Era un carrer sense sortida. Per trencar el bloqueig, el Copríncep francès publicà un altre ultimàtum, anunciant que no participaria més en les negociacions sense un acord entre el Consell General i els representants de la Mitra; els donava un més per trobar un consens, sinó considerava que era un ajornament *sine die*. La certitud de les eleccions generals a la primavera a França, amb perspectives negres pel president Mitterrand, donava pes a l'amenaça. Tres reunions bilaterals tingueren lloc en quinze dies. L'última reunió tripartita es va fer els dies 18 i 19 de desembre. L'acord final donava satisfacció al Copríncep episcopal.

S'obria, com era previst, un període transitori d'un any, amb el referèndum d'aprovació, la firma dels Coprínceps, la votació de les lleis necessàries i la instal·lació de les noves estructures. El Consell General aprovà el text per unanimitat, malgrat les fortes reticències d'alguns elegits que pensaven que s'havien fet massa concessions als Coprínceps. El 14 de març el referèndum donava 74,2% de si i una forta participació, 75,7% dels electors. Els vots negatius no eren motivats pel refús d'una constitució, sinó tot el contrari, eren de gent més progressista, que pensaven que no s'anava prou lluny, deixant massa poders als sobirans i massa qüestions sense

solucions o mal definides, com les que afectaven la societat, l'ecologia o l'organització de l'estat.

4.7. La Constitució del 1993 i el ràpid canvi de règim. Les qüestions no resoltes

Efectivament, si la Constitució contemplava els aspectes habituals d'una democràcia moderna, per altra banda deixava un marc desigual, sovint poc precís. Deixava de banda els punts conflictius, indicant només l'esperit, i anunciant que una llei orgànica ho precisaria després. Per tant, deixava la possibilitat als elegits andorrans de transformar-la si més tard ho veien necessari. La instal·lació de les noves estructures fou rapidíssima. Dos mesos després del referèndum, totes les transferències Coprínceps-Govern eren fetes i tots els serveis dels Coprínceps transformats o definitivament suprimits. Mentrestant, i prèviament a la firma dels Coprínceps (va ser passar una última vegada sota les forques caudines), es va pactar i firmar un tractat trilateral que regulava les relacions privilegiades entre Andorra, França i Espanya: bon veïnatge, assessorament, moneda, ensenyament, etc.

Si preniem distància, durant aquesta transició de nou mesos on fins i tot Andorra entrarà a les Nacions Unides, observem que les institucions andorranes es troben dins una situació de fet prou sorprenent, que en diu molt sobre el caràcter artificial i descarat de la situació anterior. Molt en poques setmanes, el mateix Govern i Consell General precedents, a qui es denegava representativitat i capacitat d'estructura d'estat, es veuen atribuir les competències que se li havien refusat amb tanta duresa durant un quart de segle. Per tant, de dues coses una: o bé les institucions precedents no eren representatives i no podien assumir competències, i calia primer fer noves eleccions segons la constitució, els serveis dels Coprínceps assegurant la tutela com ho feien abans; o bé, com va ser el cas, es pensava que podien gestionar el país i representar-lo, i no s'entén perquè s'havia trigat tant, especialment després de la reforma del 1981.

Els mesos d'estiu van ser d'una gran febrilitat legislativa: les trenta-dues lleis necessàries per completar la Constitució o per servir de marc d'actuació a les noves institucions foren preparades i presentades a la sessió del 2 de setembre de 1993. Moltes ja havien estat preparades, durant la fase de negociació, o feien part d'aquests textos tant de temps bloquejats durant la dècada anterior. Les eleccions del desembre 1993 van instal·lar la nova assemblea parlamentària, que guardava el nom històric de Consell General. Era alhora Senat i Assemblea de diputats, ja que la meitat dels 28 Consellers representaven el territori, dos per parròquia, i els altres eren elegits a la proporcional sobre llistes estatals i, per tant, representaven els ciutadans. Al gener 1994 actuava el nou Govern de la nova Andorra. El Tribunal Constitucional previst pel text constitucional va ser instal·lat per a resoldre els conflictes d'interpretació de la constitució, amb dos jutges designats pel Consell General i un per cada Copríncep.

5. El reconeixement internacional d'Andorra i les seves conseqüències.

5.1. Andorra és un Estat? La situació l'any 1992

Andorra és un microestat semblant a molts d'altres, especialment els Principats de Mònaco, Liechtenstein o la República de San Marino. La noció de petit estat o de microestat (el vocabulari no és encara ben fixat) és recent. Encara que siguin estats sobirans, fins fa poc no s'han beneficiat del reconeixement dels més grans i, tot sovint, ha estat objecte d'actituds paternalistes, de pressions o de tutela directa, car aquests consideraven que hi tenien responsabilitats especials, o interessos i drets a defensar. La relació es fa sempre més tensa quan el petit estat és fronterer o enclavat dins el gran. Fet que correspon exactament a la situació d'Andorra en relació amb Espanya i França.

L'emergència de la idea de petit estat o de microestat⁴⁹ és recent, molt posterior a la segona guerra mundial. Abans, fins i tot quan es reconeixien els petits estats, no se'ls admestia en les relacions internacionals, per exemple a la negociació dels tractats o a la Societat de les Nacions, als anys vint i trenta. Quan la creació de l'ONU la qüestió dels petits estats no es va plantejar car eren pocs. A més a més molts no demanaren la seva adhesió, triant més aviat la participació en certs organismes especialitzats. Qui ho va demanar va ser acceptat sense problemes.⁵⁰

La Carta reconeixia drets iguals a tots els estats. Dins la pràctica això fou possible car els més poderosos eren membres de dret del Consell de Seguretat, amb dret de vet. Per tant no importava el nombre ni la grandària dels estats membres. Els més petits es feien representar tot sovint per un veí més gran. Fins i tot era interessant per un gran estat de fer entrar a les Nacions Unides tota una cort d'estats vassalls, com més millor. Va ser la norma durant la guerra freda i la descolonització. Aquesta va ser la gran proveïdora de nous membres de les Nacions Unides, amb estats de totes mides, molts d'ells petits o minúsculs. L'ONU passà de 51 fundadors al 1945 a cent membres al 1960, a 176 al 1992 i a 184 al 1993, quan va entrar-hi Andorra. Els estats modestos hi són majoritaris, els petits estats són 20% del total, sumant només deu milions d'habitants del planeta.

Per a aconseguir el seu reconeixement internacional, Andorra va utilitzar durant dècades l'estratègia dels petits passos, sense èxit. Ja l'any 1925, el Síndic General Pere Font havia presentat en nom del Consell General la petició d'entrar a la SDN. No va ser possible: no s'admetien estats mitjans, es van riure de la demanda d'un estat qualificat de lil·liputenc. Des dels anys cinquanta, es va intentar d'entrar a diversos organismes internacionals secundaris o especialitzats, o de participar en diferents conferències internacionals. Mai no es va aconseguir, per oposició d'Espanya i sobretot de França, o perquè els Coprínceps afirmaven, amb raó, ostentar la representació internacional i no l'assumien, demanant la representació l'un a França i l'altre a Espanya. Això va passar per

exemple al 1982-1983, on el primer govern d'Òscar Ribas va intentar fer admetre Andorra a la Creu Roja Internacional i la Unió Internacional de Telecomunicacions. Va obtenir més de cent vots, però li en van faltar set, entre altres els de França i dels seus satèl·lits. Era l'últim intent després de molts d'altres.⁵¹

La participació als jocs olímpics, l'any 1976, a Innsbruck i a Montréal i des d'aleshores a totes les competicions internacionals possibles no es pot considerar com un reconeixement, ja que hi participen federacions esportives, moltes de les quals no són d'un estat. De la mateixa manera, l'acord de 1990 amb la CEE no era un reconeixement formal, encara que materialitzi l'existència diferenciada d'Andorra, ja que la Comunitat Europea ha firmat acords per territoris o illes que no són estats, o fins i tot que són part integrant d'un estat (Gibraltar, Illes anglo-normandes, Illa de Man, Illes Feroer,...).

L'any 1992 Andorra era l'únic estat europeu que no tenia cap reconeixement ni participava en cap organització internacional, ni que fos com observador, quan tenia una existència i una individualitat multiseular. L'ambigüitat no venia d'Andorra, ja que complia el primer bloc de criteris: territori propi, població, ciutadania diferent, assemblea representativa, lleis pròpies. Però quan altres estats tenen un sobirà estranger i no resident, per exemple els del Commonwealth, aquest no té cap poder real, és només honorífic. No era el cas d'Andorra. Recentment, sembla cert que el principal obstacle, real o només pretext, fos la doble funció dels Coprínceps i els poders essencials que tenien. Calia doncs una reforma constitucional profunda per a aclarir-ho definitivament.

La representació internacional d'Andorra fou un dels punts delicats dins la negociació de la constitució: seria un domini compartit pel Govern o reservat als Coprínceps? en aquest cas com es farien representar, ells mateixos –i amb quins mitjans– pel Govern andorrà o per França i Espanya com acostumaven fer, deixant de banda les ficcions anteriors? Si Andorra imposa la seva representació internacional, tenint en compte el tractat trilateral amb França i Espanya, que apadrinen el Principat per la seva entrada en els organismes internacionals, quin serà el paper dels Coprínceps?

5.2. El reconeixement internacional d'Andorra mitjançant l'ONU

Es va aconseguir amb una rapidesa que va sorprendre tothom, per començar pels interessats mateixos. Entre altres constatacions, és la prova que el Principat d'Andorra podia entrar des de fa temps als organismes internacionals. Confirma que el bloqueig era degut essencialment a oposicions polítiques, amb arguments de circumstància desenvolupats per juristes de servei. Si s'adopta aquesta tesi, s'entén que el reconeixement es faci ràpidament al moment on els mitjans de pressió desapareixen. Sempre hem analitzat la situació anterior d'aquesta manera i pensem que el canvi institucional intern, més que un argument de fons, va ser més una coartada per part de França, Espanya i els altres estats

europaus per a admetre que només aleshores Andorra es podia integrar a la comunitat internacional; d'aquesta manera els antics oposants podien desdir-se tot salvant la cara.

Fet i fet hi ha molt cinisme dins aquests canvis de postures. Això ens va permetre de llegir i de sentir uns capgiraments molt sorprenents dins l'argumentació, al cap i a la fi prou divertits. Oportunament, els andorrans van saber treure profit de les noves posicions de França i d'Espanya, agafant-les al peu de la lletra per a aconseguir llur patrocini per a l'entrada dins els organismes internacionals.

El reconeixement per l'ONU fou la primera etapa. El 24 de juny del 1993 a Ginebra, la petició d'adhesió fou tramesa pel Cap de Govern Òscar Ribas al Secretari General Boutros Ghali. Tres setmanes abans, el 3 de juny, Andorra, França i Espanya havien ratificat un tractat trilateral de bon veïnatge, d'amistat i de cooperació que regulava les relacions entre els Estats als quals pertanyien els Coprínceps i el nou Principat constitucional. Les circumstàncies jugaren a favor d'Andorra. Per culpa de les tensions internacionals i de la guerra dels Balcans, el Consell de Seguretat es trobava reunit en permanència. El 8 de juliol va acceptar la petició per consens. El 28 de juliol, l'Assemblea General extraordinària, convocada per les mateixes raons, acceptà per aclamació l'entrada d'Andorra com a membre 184è. Això ens va valer un magnífic discurs en català d'Òscar Ribas Reig a la mateixa assemblea de Nova York. Era la primera vegada a l'època contemporània que el català era reconegut com a llengua oficial d'un estat i, per tant, com a llengua internacional.

5.3. El reordenament de les relacions amb França i Espanya i la normalització de les relacions internacionals

Ja hem evocat la primera de les normalitzacions: va ser el tractat tripartit amb França i Espanya, que va precedir de dos dies l'entrada en aplicació de la constitució. La qüestió particular de les relacions de l'Estat espanyol amb Andorra a través del Copríncep episcopal, ciutadà espanyol transformat en sobirà constitucional d'un Estat estranger, fou resolta durant una entrevista a Madrid entre el Cap de Govern andorrà Òscar Ribas i el ministre espanyol de Relacions Exteriors Javier Solana, que preveia la presència d'un ambaixador espanyol dins el Principat. Es firmà un acord bilateral, preparat paral·lelament amb l'acord trilateral del 3 de juny de 1993. L'Estat espanyol reconeixia el bisbe d'Urgell com a Copríncep d'Andorra i com a cap d'Estat. A la Seu d'Urgell, la seva persona, els seus serveis i el seu palau es beneficiaven de la immunitat, com si es tractés d'una ambaixada.

A Andorra mateix, França i Espanya designaren ràpidament els seus ambaixadors, que ocuparen amb naturalitat i com per un torn de màgia els locals de les dues antigues vegueries. L'ambaixador espanyol, José Manuel Paz Agüeras, va efectuar la seva primera visita al Cap de Govern andorrà el 30 d'agost de 1993. Segons els costums diplomàtics, va presentar després les seves credencials als dos Caps d'Estat per entrar en funcions. Una setmana després, el 6 de setembre, arribava a Andorra l'ambaixador francès, Gérard Julienne. És pot pensar que a la presentació

de les seves credencials al Copríncep francès François Mitterrand, de part del Govern francès i del President de la República, no li va faltar interès anecdòtic. Un encontre dels dos Coprínceps a Andorra mateix, el 26 d'octubre, acabà simbòlicament de materialitzar el canvi institucional, ja que era una presa de possessió dels nous càrrecs i de la nova legitimitat de sobirans constitucionals.

El 25 d'agost de 1993, Suïssa reconeixia formalment l'Estat andorrà i es convertia en el primer estat, llevat de França i Espanya, a establir relacions consulars amb el Principat.⁵² Tenint en compte les relacions econòmiques entre aquests dos països i el caràcter de llurs economies, aquest gest i la rapidesa de reacció són molt significatius. Alguns dies abans, Estònia havia també reconegut Andorra. En dos anys, uns quaranta estats han reconegut Andorra i establert relacions diplomàtiques i comercials, moltes vegades mitjançant la seva representació a l'Estat espanyol o a l'Estat francès, el mateix diplomàtic acumulant el títol d'ambaixador o de cònsol del seu país per Andorra.

Paral·lelament, Andorra feia els tràmits per ser associada al Consell d'Europa,⁵³ una resolució que havia servit de detonador a la ràpida evolució institucional. L'any després, hi entraria com a membre de ple dret. També, als inicis del mes d'agost, o sigui uns dies després de l'entrada a l'ONU, el Govern andorrà demanava i obtenia l'adhesió del Principat a la Unió Internacional de Telecomunicacions i a la Creu Roja Internacional.

Un mes abans, el Cap de Govern Òscar Ribas declarava a la premsa, el 10 de juliol, quan ja l'entrada a les Nacions Unides era un fet adquirit i quan només faltava la cerimònia oficial: «L'entrada a la UIT és prioritària, un cop a l'ONU.» L'argument era que «l'ingrés a aquest organisme de caràcter tècnic suposa, en primer lloc, que Andorra tindrà un número de telèfon internacional propi, i a més, contribuirà directament al progrés tecnològic del nostre país i al millorament de les comunicacions».⁵⁴ Pel que fa a la Creu Roja, la qüestió dels riscos naturals i la necessitat de l'ajuda internacional eren raons evidents, tant l'any 1982 com l'any 1993.

Però, més enllà de les declaracions oficials i de les prioritats de gestió del país, no podem fer alta cosa que remarcar que els dos primers organismes internacionals especialitzats on Andorra demanava entrar per la porta gran eren precisament aquests que li havien refusat l'ingrés deu anys abans. Òscar Ribas Reig era el Cap de Govern que havia fet aleshores la petició i Antoni Armengol, ministre de relacions exteriors l'any 1993, ja era un dels ministres que l'havien ajudat a recollir firmes. Fet i fet, una manera nova i diferent de «fer l'andorrà».

Notes

¹ Aquesta comunicació es basa sobre la tesi doctoral de geografia: *Les Pyrénées méditerranéennes, mutations d'une économie montagnarde: le cas de l'Andorre*, Joan Becat, Montpellier, 1993, 7 volums i un atlas, 3 337 pàgines, i especialment en el llibre 2, sobre la societat i l'organització tradicionals, el llibre 6, sobre el marc institucional, i el llibre 7, on hi ha els lèxics.

- ² És a dir el Consell General, les Parròquies i els Quarts, que representen les cases o els habitants, per oposició als Coprínceps, no residents a Andorra, que poques intervencions feien en aquest domini.
- ³ Paper del Consell de la Terra, segons el *Polítar* de 1763 (ed. Casa de la Vall, 1987): «Lo dit consell rigurosament parlant és Dueño en quant a la jurisdicció ó facultat de estatuir, arrestar i ordenar en coses tocant a sa jurisdicció, baixx penas pecuniaries, ó pena del Cot. Com es acerca camins, aigües, pescas, cassas, boscos, comunals, te rm es, carnisseries, flecas, tabernas, teizits, pesos, mesuras, metges cirurgians, apotecaris, y per fi en totes aquelles coses que concerneixen á la bona administració de la justicia, politica ó república; assó per privilegi y ús.»
- ⁴ La quèstia és un tribut que, fins l'any 1992, remetia personalment als Coprínceps al novembre una delegació andorrana integrada pels Síndics, dos Consellers i, des del 1981, el Cap de Govern. Els anys parells es donava al Copríncep episcopal, a la Seu d'Urgell (900 pessetes l'any 1992), i els anys senars al Copríncep francès, a París, al palau de l'Elisi (1900FF l'any 1991). A més del gest simbòlic de vassallatge, era l'ocasió de contactes amb els sobirans i els seus serveis i, de vegades, de gestos i declaracions de caràcter polític, com va ser el cas l'any 1991 a París i l'any 1992 a la Seu d'Urgell. A més a més, cada any al desembre, el Copríncep episcopal rebia el tribut que es composava d'un formatge, d'un pernill i d'un capó per parròquia –en les últimes dècades tots d'importació– reunits pel Comú de Canillo, la primera parròquia andorrana per ordre protocolari. La quèstia i el tribut desapareixen amb la ratificació de la Constitució, el 1993 (segons J. Becat, tesi, llibre 7, lexic Institucions).
- ⁵ Com a territori de Catalunya, a través d'Urgell, Andorra participa en la representació del país a les Corts. Es pot notar, dins la llista dels Diputats del General, és a dir la Generalitat històrica, diferents canonges de la Seu d'Urgell, entre ells Pau Claris, i, l'any 1662, presidia la Generalitat Jaume de Copons, ardiaca d'Andorra i canonge d'Urgell.
- ⁶ El títol del *Manual Digest* és molt explícit sobre aquest objectiu: «*Manual Digest. De las Valls neutras de Andorra. En lo qual se tracta de sa antiguitat, govern y religio, de sos privilegis, usos, preminencias y prerrogativas. Escrit a petició del Comú general de ellas, per lo Dr en drets Anton Fiter i Rossell, del poble de Ordino, per lo millor govern y régimen de sos patricios en lo any del Señor de 1748.*», com també el títol del *Polítar*. «*Polítar Andorrà. Que conté ab fácil método la Antiguitat, Govern, Religió, Usos, Preheminencias, Prerogativas y Privilegis de les Valls neutres de Andorra. Escrit per lo Rnt An. Pg. Preb. de les Caldes per lo millor govern de sos Patricis. Tret de les sublimes obres de M.I. Dr Anton Fiter y Rossell, Veguer de ditas Valls. Andorra 1763.*»
- ⁷ El *Manual Digest* és un recull manuscrit de costums, màximes, recomanacions, lleis i privilegis de les Valls d'Andorra, redactat l'any 1748 per un andorrà d'Ordino, Antoni Fiter i Rossell, i dirigit als membres del Consell de la Terra i als polítics andorrans per ajudar-los dins el seu govern i dins llurs relacions amb els Coprínceps. Posteriorment fou compilat dins el *Polítar*. El *Manual Digest* va servir de referència, fins a l'actualitat, pel que fa a les institucions, als usos i costums i al dret tradicional d'Andorra. Durant temps fou d'accés públic i quasi mitificat, l'exemplar de la Casa de la Vall fou publicat pel Consell General el 1987 (seg. J. Becat, tesi, 7, lèxic).
- ⁸ El *Polítar* és un manuscrit escrit l'any 1763 per Antoni Puig, prevere i vicari de les Escaldes. Compila el *Manual Digest* d'Antoni Fiter, redactat quinze anys abans, afegint-hi consells i comentaris a fi i efecte d'adaptar-ho més bé als responsables polítics andorrans. Fou només l'any 1983 que una edició amb notes es publicà, a carrec de la Conselleria d'Educació i Cultura del Govern andorra (seg. J. Becat, tesi, 7, lèxic).
- ⁹ Ja a l'època dels Pareatges, Andorra és una federació de sis parròquies tradicionals, que són alhora unitats eclesiàstiques i unitats polítiques i econòmiques dins el marc de la vida pastoral. Són, dins l'ordre protocolari: Canillo, Encamp, Ordino, La Massana, Andorra la Vella i Sant Julià de Lòria. El 1978, per a atenuar el desequilibri de la representació al Consell General, es va crear la parroquia d'Escaldes-Engordany per divisió de la d'Andorra la Vella. Cada una és dirigida per un Consell de Comú presidit per un Cònsol. Al nivell de l'Estat, és representada per quatre Consellers Generals, sigui quin sigui el nombre d'electors. Les parròquies tenen subdivisions els quarts, que són les més petites estructures socials i territorials. A Ordino i a La Massana els Quarts són unitats administratives elementals, al voltant d'un poble o veïnat, que gestionen les propietats comunes incloses dins el seu territori, que decideixen del seu ús i cobren els corresponents recursos. El Quart és responsable dels camins i carreteres i dels serveis públics (aigua, clavegueres,...). A les eleccions locals, poden ser representats al Comú (Ordino, La Massana, Sant Julià de Lòria). A Andorra la Vella, és el Quart de les Escaldes que ha donat la nova parròquia. A Canillo i Encamp, hi ha veïnats o pobles individualitzats, però sense competències pròpies ni representació (seg. J. Becat, tesi, 7, lèxic).
- ¹⁰ A Andorra la casa designa i inclou una sèrie d'elements i de funcions. És el conjunt del patrimoni familiar (la casa principal, el altres edificis, les bordes o cortals, l'einam, el bestiar, les propietats i

terrenys, els béns mobles), és també tota la família troncal (les dues o tres generacions i els parents pròxims que viuen junts, els mossos i els pastors), és encara el dret d'utilitzar i eventualment de privatitzar (mitjançant les demandes de comunals o les boïgues) els amplis terrenys comunals de quart o de comú, i de participar a llur gestió mitjançant el cap de casa que, com a tal, ha de participar a la vida pública i política (seg. J. Becat, tesi, 7, lèxic).

¹¹ És el títol del text publicat de la reforma (impr. El Porvenir, Barcelona, 1866; reproducció dins el llibre *Andorra, estat, institucions, societat*, CREC, ed. Maià, Andorra la Vella, 1990): «*Plan de reforma adoptat en las Valls de Andorra, Per lo nomenament de Consellers, Consuls, y demés autoritats y comissionats, que han de constituir lo Govern general y de cada Parroquia, y entèndrer en la administracio de las cosas comunas.*»

¹² El Comú designa tant el Consell de Comú que gestiona la parròquia, l'ajuntament i els serveis administratius, com tot el que és cosa comuna: propietats i normes d'ús (boscos, pastures, etc.). Avui dia, el Consell de Comú és elegit per sufragi universal cada quatre anys, amb un Cònsol Major i un Cònsol Menor. El Comú té competències importants: gestió dels espais comunals (de 60 a 95% del territori segons les parròquies), impostos locals, permisos de construir, política urbana, permisos d'obertura de comerços i activitats industrials i, és clar, serveis públics de proximitat (seg. J. Becat, tesi, 7, lèxic).

¹³ El recurs en queixa és la possibilitat, per qualsevol andorrà o corporació local de dirigir-se i queixar-se directament als Coprínceps, quan creuen ser perjudicats per una decisió d'un Comú, del Consell General i, des de l'any 1981, del Govern. Quan els Coprínceps i, en nom seu, els Delegats Permanents, accepten el recurs, la decisió, el reglament o la llei incriminats són suspesos fins al moment on es dictarà sentència, que és inapel·lable. Aquest procediment discrecional i arbitrari, que era una reminiscència de l'antic recurs al príncep de l'Edat Mitjana, es va transformar en un instrument de bloqueig eficaç del funcionament de les institucions andorranes elegides i representatives per part d'unes persones influents o dels grups de pressió econòmics, això sí, sempre i quant tinguin el suport d'un Copríncep. Era també un instrument de control polític i de pressió dels Coprínceps sobre el Consell General i el Govern (seg. J. Becat, tesi, 7, lèxic).

¹⁴ Els Veguers, des de l'Edat Mitjana, tenien responsabilitat de la justícia i de l'ordre públic. Des dels anys quaranta, residien a Andorra. Conjuntament dirigien la policia; atorgaven permisos de residència i controlaven els estrangers; donaven els passaports als andorrans; en nom dels Coprínceps designaven els Batlles, el Juge d'Apel·lació, i els jutges dels tribunals. Cada un participava al Tribunal Superior corresponent i, conjuntament, presidien el Tribunal de Corts. El Veguer francès era habitualment un diplomàtic de professió que pertanyia al Quai d'Orsay parisenc (seg. J. Becat, tesi, 7, lèxic).

¹⁵ Els Delegats Permanents representaven els Coprínceps per totes llurs competències, llevat de les atribuïdes als Veguers. De creació recent (1881 i 1882), llur càrrec derivava de l'evolució política i econòmica d'Andorra, de la qual asseguraven la tutela directa i constant. El Delegat Permanent del Copríncep francès era el Prefecte del departament del Pirineu Oriental. Pel Copríncep episcopal, era una persona qualsevol de la seva confiança; habitualment es tractava del Vicari del bisbat d'Urgell (seg. J. Becat, tesi, 7, lèxic).

¹⁶ El decret del 3 de gener del 1975 estipulava que «tout étranger n'ayant pas la nationalité andorrane, des l'instant qu'il a plus de seize ans, devra, s'il prétend séjourner plus de trois mois en Andorre, obtenir des Viguiers une autorisation de résidence, soit temporaire, soit ordinaire, soit privilégiée.» La primera era anual, la segona per tres anys i la tercera, de deu anys renovable, es podia donar a les persones que havien residit al menys tres anys sense interrupció al Principat.

¹⁷ Per les mateixes raons, els primers padrons de població van ser confiats al servei de policia, sota la responsabilitat dels Veguers. No cal perdre de vista també que la major part dels immigrants venien d'Espanya i Catalunya, i que el govern feixista espanyol tenia interès a controlar-ne el nombre i els moviments, durant els anys cinquanta i seixanta, mitjançant el Copríncep episcopal Iglesias, que li era pròxim ideològicament, i dels seus serveis a Andorra, amb funcionaris espanyols.

¹⁸ No cal perdre de vista que, del costat francès, el Delegat Permanent del Copríncep és el prefecte (governador civil) del Pirineu Oriental, que tenia aleshores les mateixes preocupacions que el govern franquista per vigilar la frontera franco-espanyola i, a Catalunya Nord, activitats com la Universitat Catalana d'Estiu a Prada, les Sis Hores de Cançó a Perpinyà, etc., i que el Veguer francès era funcionari del ministeri francès d'afers exteriors. Ara bé, a aquesta època, les autoritats franceses veien amb preocupació les reivindicacions autonomistes catalanes d'Espanya i llur influència a França. Per exemple tampoc no facilitaren gens, dos anys més tard, els contactes pel restabliment de la democràcia entre el govern espanyol i el president de la Generalitat a l'exili Josep Tarradellas, després de la mort del dictador Francisco Franco. Pel cantó episcopal, no cal descuidar que el Copríncep era lligat al govern espanyol, tant pel seu procés de nomenament com pel suport administratiu, logístic i material que li facilitava (escola, correus...), i fins a la vigilància de la Vegueria episcopal a Andorra mateix, assegurada per guàrdies civils sense uniforme. El bisbe Joan Martí i Alanís, Copríncep des de 1972, i el seu Veguer Francesc Badia, resident a Andorra la Vella, eren de fet responsables del control dels antifranquistes dins el Principat.

- ¹⁹ Veure l'article incisiu de Ladislau Baró: «La política d'immigració a Andorra (1980-1989)», dins el llibre *Els moviments migratoris a Andorra*, CREC, edicions Maià, Andorra la Vella, 1991.
- ²⁰ Dins un llarg article del diari *L'Indépendant de Perpignà*, el 26 de gener del 1975 («La Principauté d'Andorre est-elle a la veille d'une profonde crise économique et politique?»), es pot llegir un interview de Jaume Bartumeu, Conseller General d'Andorra la Vella, que tradueix les opinions dels més progressistes: «Une page de l'Histoire vient d'être tournée et les institutions sont dépassées dans tous les domaines. On ne peut pas gouverner en plein XXe siècle avec des structures politiques aussi archaïques. Il faut doter l'Andorre d'une nouvelle constitution. Rien n'interdit de conserver les deux coprínceps, qui sont la garantie de notre indépendance, mais à partir de là, il faut tout reprendre. Par exemple nous vivons actuellement sous un véritable chantage économique. Nous dépendons de la France et de l'Espagne, et dès qu'on ferme le robinet, c'est comme le pétrole, le pays s'asphyxie. Si nous avions, nous, Andorrans, la possibilité de dialoguer directement avec les autorités françaises et espagnoles, ça irait beaucoup mieux.»
- ²¹ Com que els partits polítics i els sindicats eren prohibits al Principat, els 33 fundadors de l'ADA insistien molt sobre llur voluntat de crear només un moviment, un grup de reflexió on es podria retrobar gent de diverses tendències. Malgrat tot feien públic un programa molt significatiu: llibertat d'expressió, de reunió i d'associació, aprovació i aplicació de la Declaració universal dels drets de l'home, participació dels ciutadans a les preses de decisió que concernien Andorra, redacció d'una constitució que assegurés la separació dels poders i que defineixi clarament les competències de cada institució.
- ²² «L'Andorre aux Andorrans!» dins la revista *Sud* 46, el 13 de desembre de 1976, i un reportatge d'una plana sencera durant quatre dies dins *L'Indépendant* de Perpignà, amb el títol: «L'Andorre s'interroge sur son avenir», par G.-H. Gourrier, els 4, 5, 6 i 7 d'abril de 1977. Els articles tenen títols evocadors: «Le passage de la féodalité aux temps modernes», «Le pouvoir politique ou la Principauté des caciques», «La montée des jeunes et le débat constitutionnel», «La mutation sociale et la réalité andorrane»
- ²³ Ara bé, cal reconèixer que, durant aquestes consultes, la major part dels electors andorrans no entenien massa les diferències entre els projectes posats a votació. El més sovint, per falta d'un ampli debat públic i per falta de mitjans de comunicació diversos, els electors van votar més aviat segons com es decantaven les personalitats –segons les aliances tradicionals– o segons quina parròquia havia elaborat els textos. Això donava peu a estratègies futures dels serveis dels Coprínceps, malgrat la unanimitat final.
- ²⁴ FASA, Forces Elèctriques d'Andorra; ORTA, Organització de Ràdio i Televisió Andorranes.
- ²⁵ Centre d'Estudis i de Planificació, *Andorra en el context de la CEE*, Crèdit Andorrà, Andorra la Vella, 1984, 158p.
- ²⁶ «Els problemes de l'entrada a la CEE», *Avui*, Barcelona, 17/04/1985, per Joana Viusà.
- ²⁷ Segons *Estadístiques 1988*, Conselleria de Finances del Govern d'Andorra. Les taxes sobre les importacions de mercaderies donaren 5.484 mil milions de pessetes l'any 1987 i les taxes sobre la importació de carburants 2.158 mil milions, sobre els 8.225 mil milions de pessetes d'ingressos totals del pressupost de l'Estat.
- ²⁸ Segons l'últim article de l'acord: el present acord és redactat en doble exemplar, en llengües alemanya, anglesa, danesa, espanyola, francesa, grega, italiana, neerlandesa, portuguesa i catalana, cada un d'aquests textos tenint validesa.
- ²⁹ *Diari de Barcelona*, 06/06/1988, o encara: «El bisbe de la Seu acusa Mitterrand», *Avui*, Barcelona, 11/07/1988.
- ³⁰ «El projecte de llei de matrimoni no preveu el divorci. Els interessos dels dos coprínceps frenen la modernització d'Andorra. L'Església i Mitterrand no s'entenen», article de Joana Viusa, *Avui*, Barcelona, 06/06/1988.
- ³¹ Essencialment andorrans de les joves generacions que volien una reforma profunda de les institucions i una integració dins Europa. Dins els firmants hi havia Jordi Llovera i Roger Rossell.
- ³² Es tracta de l'advocat Ricard Fiter, les declaracions del qual es citen dins un article del diari *Avui* del 12/04/1987, de Joana Viusà: «Tots els poders són concentrats en darrera instància en les mans dels coprínceps, que esdevenen així codetenors d'una sobirania absoluta: no hi ha –va afegir Fiter– estat civil independent de l'Església catòlica, no hi ha matrimoni civil, ni divorci, ni codi civil, ni codi penal.»
- ³³ Dins el mateix article es mencionava un text dels 42 diputats europeus d'aquesta federació, que desitjaven que les negociacions amb la CEE puguin donar «la possibilitat al Principat d'oferir a la seva població pau i progrés social, polític, constitucional, econòmic i cultural».
- ³⁴ Segons Bjorn Elmquist (*Avui*, 05/02/1988) diputat danès i president del grup liberal al Consell d'Europa, la descoberta de la situació a Andorra i l'absència de drets cívics va sorprendre molts parlamentaris, que no podien admetre que un país europeu no els pogui respectar, siguin quines siguin les seves condicions específiques, com la forta immigració.

- ³⁵ Eren Alfons Cucó, diputat socialista espanyol originari del País Valencià, Bruno Stegagnini, diputat demòcrata social italià i Doeche Eisma, diputat independent holandès. Finalment quatre diputats anaren a Andorra del 27 al 29 d'abril de 1989. L'informe serà presentat a la Comissió dels Afers Polítics el 16 de novembre de 1989 per dos diputats socialistes, Lluís Maria de Puig (Espanya, de Catalunya) i Robert Pontillon (França, pròxim del president Mitterrand), per passar a l'assemblea plenària el 2 de febrer següent.
- ³⁶ La delegació andorrana era integrada pel Subsíndic Josep Casal (el Síndic Beal era víctima d'una malaltia que el portaria aviat a dimitir), del Cap de Govern Òscar Ribas, del Conseller de Finances Jaume Bartumeu, un dels homes forts de la nova majoria (i un dels actors dels moviments de joves dels anys setanta) i del secretari del Consell General Antoni Fiñana. Del costat francès hi havia el director de gabinet del president François Mitterrand, Gilles Ménage, que sera després el cap de la delegació francesa a la comissió tripartita de negociacions, acompanyat dels seus caps de servei, el prefecte del Pirineu Oriental i Delegat Permanent per Andorra, el Veguer i el sots-director per l'Europa meridional del Ministeri francès d'Afers Estrangers, que assegurava el secretariat per Andorra.
- ³⁷ «Ara acaben de fer-se oficials els seus resultats... Converses, a París, entre l'Elisi i Andorra.», article de Rosa Mari Sorribes, *Informacions*, Andorra la Vella, 09/06/1990.
- ³⁸ El M.I. Sr Cap de Govern evoca els principis que motivaren la Reforma Institucional i les posicions de partida durant els anys 70 i inicis dels 80. (...) Exposa que la contestació institucional començà l'any 1976, oposant el país als Veguers; als anys 80 l'oposició es manifestà envers els Delegats Permanents i, actualment, concerneix els Coprínceps. El M. I. Sr Cap de Govern exposa que l'elaboració d'una Constitució, tot i mantenint el Copríncipat, possibilitaria la definició d'un nou estatut polític per a Andorra. (...) El Sr Gilles Ménage (...) afirma que per part del Copríncep Francès no hi hauria inconvenient, però caldrà fixar un calendari, un mètode d'actuació i determinar allo que es vol; i sobre aquestes qüestions serà necessari d'obtenir l'acord del Copríncep Mitrat. (...) També indica que S.E. el Copríncep Francès vol que els elegits de Poble regeixin per ells mateixos el Principat.» (mateix article)
- ³⁹ Cosa que en val de llegir unes declaracions sorprenents en boca d'un socialista francès, ni que sigui director de gabinet d'un Copríncep d'Andorra: «El Sr Cap de Govern exposa que hi ha la intenció de reglamentar l'actuació de les associacions sindicals, però despolititzant-les el màxim possible, ja que poden constituir grups de pressió política.» (...) «El Sr Gilles Ménage pregunta si no hi hauria cap altre sistema d'evitar la qüestió sindical per mitjà d'una millora substancial de la legislació laboral, fins i tot establint un cert grau de representativitat dels treballadors en el si de les empreses.» (mateix article), cosa que era molt per sota de les posicions del Copríncep episcopal que havia rebut representants del sindicat encara il·legal.
- ⁴⁰ «El Sr Gilles Ménage manifesta que existeix un interès en controlar l'activitat bancària, per tal d'evitar certes actuacions contràries a l'ètica i garantir, consegüentment, la moralitat de les activitats bancàries.» (mateix article)
- ⁴¹ A més d'aquesta feblesa acceptada, la delegació andorrana tenia un llast suplementari a tragar. La divisió del Consell General, amb uns quants Consellers visiblement manipulats des de l'exterior. En la més pura de les tradicions, aquesta delegació comprenia els Síndics i un Conseller de cada parròquia, dos dels quals seien successivament a un dels costats de la taula triangular, els altres mirant-ho asseguts al darrera. Del costat episcopal la delegació fou sempre integrada per les mateixes persones, el Delegat Permanent Nemesi Marquès, el Veguer Francesc Badia i els seus secretaris. La delegació francesa fou sempre dirigida per una persona de l'entorn immediat de François Mitterrand, primer pel seu director de gabinet Gilles Ménage, que havia assegurat els primers contactes i, després de la seva nominació al cap de l'empresa pública francesa EDF, per Jean-Yves Caullet, conseller a prop del president de la República Francesa. Van ser acompanyats per les mateixes persones que havien assistit a les discussions preliminars de París a l'abril del 1990.
- ⁴² «Acord històric per a la futura llei pressupostària dels comuns. Uns 3.650 milions es repartiran a les parròquies segons territori i població.» article de Montserrat Luesma, *Diari d'Andorra*, 20/11/1991.
- ⁴³ «Aquest rotatiu ha tingut accés i ofereix als seus lectors el text íntegre de l'avantprojecte que debat la tripartita. La Constitució ja és al carrer.», editorial, *Diari d'Andorra*, 04/01/1992. Recordava: «hem denunciat reiteradament el secretisme en les negociacions, i hem reclamat, junt amb amplis sectors de la societat civil, un debat obert i plural. (...) El debat públic sobre aquest text és garantia de la irreversibilitat del procés. Ningú no se sentirà protegit sota el mantell del secret d'estat per maniobrar i obstruir la Constitució.»
- ⁴⁴ Al juny ja tenia dos informes comentant el projecte de constitució («Tres especialistes parlen com hauria de ser la constitució andorrana.» *Diari d'Andorra*, 28/06/1992). Un havia estat redactat per Miguel Herrero de Mifón, un jurista madrileny, diputat a les Corts i ex-dirigent d'Alianza Popular; l'havia

sol·licitat l'antiga majoria-oposició del Consell general. El segon, molt diferent, va ser realitzat per dos juristes barcelonins, Carles Viver i Marc Carrillo. A més a més, es va demanar al Col·legi d'advocats d'Andorra d'examinar el projecte. Ja havien donat el seu parer sobre l'organització de la justícia. Van donar el seu informe el 10 de setembre de 1992. La vigília, s'havia firmat l'acord entre Comuns, Consell i Govern, delimitant competències, després d'un any de negociacions.

- ⁴⁵ «Discurs de S.E. el copríncep i bisbe d'Urgell en ocasió de la quèstia de 1992. L'esclat final d'un conflicte anunciat.», dins una edició especial del *Diari d'Andorra*, el mateix dia, 12/11/1992.
- ⁴⁶ Utilitzar un discurs públic i els mitjans de comunicació per a intentar de solucionar a la llum pública una qüestió que normalment s'havia de resoldre en una negociació que els tres interlocutors –i sobretot els Coprínceps– havien volgut secreta, era alhora una prova de posició de feblesa, d'impotència i d'un bloqueig de les negociacions. Es pot fer un paral·lelisme entre el «secretisme» del qual es queixaven els mitjans de comunicació andorrans durant el procés negociador i aquest esclat públic molt mediatitzat.
- ⁴⁷ Dins la pràctica, i deixant de banda aquestes hipòtesis, el Copríncep episcopal volia poders –o es resistia a abandonar-los: «Vull referir-me expressament a la funció dels coprínceps en el nou marc de la Constitució. Per a mi és una qüestió fonamental, donada la meua experiència política d'Andorra, i vull que el poble la sàpiga per boca meua, perquè confio que hi estarà d'acord. (...) Dels actes transcendents, que puguin comprometre la sobirania i la independència del Principat i la salvaguarda de l'ordre institucional volgut pel poble, me'n vull sentir corresponsable, si he de continuar fent de copríncep. No vull fer coacció ni exercir paternalisme; Déu me'n lliuri. Pero tampoc jo entraria amb llibertat ni amb seguretat en un nou pacte, si no és amb aquesta garantia.» (text del parlament del bisbe Joan Martí, *Diari d'Andorra*, 12/11/1992.
- ⁴⁸ Se'n pot trobar exemples a la premsa: «Nou recull de parers sobre el parlament del copríncep episcopal el dia de la quèstia», *Diari d'Andorra*, 14/11/1992. Notarem l'actitud de tradicionalistes com Antoni Aristot («d'acord amb les manifestacions i les inquietuds del copríncep episcopal (...) De pressa però a poc a poc.»), de partidaris del canvi, com Lluís Babi, que porta la manifestació ciutadana del gener («Una cosa si que puc dir-la, no m'agraden les amenaces.»), o Angelina Mas, menys directe però no menys clara («El copríncep no ha dit res de nou, però és bo que aquesta vegada hagi parlat clar. Més val negociar els temes conflictius sobre postures clares.»).
- ⁴⁹ Veure *El Correu de la UNESCO*, n° 102, novembre de 1986: *Les petites nacions, una variada aportació cultural*, especialment l'article d'Edouard Dommen i de Phillippe Hein: «Els petits estats i la comunitat internacional».
- ⁵⁰ Dels 51 estats fundadors de l'ONU l'any 1945, només Luxemburg entra dins els criteris de petit estat i, entre els 49 membres suplementaris admesos entre 1946 i 1960, només Islàndia i Xipre hi entraven també. Sempre en els fundadors, alguns estats eren modestos, com Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Haití, Honduras o la República Dominicana però, a més de ser tots dins l'àrea d'influència dels Estats Units, en total, eren poc nombrosos.
- ⁵¹ K. Zemanek: *Le statut international d'Andorre, situation acutelle et perspectives de réforme*, ed. Consell general, Andorra la Vella, 187 p., 1981, p. 97-99 et p. 102-104.
- ⁵² «Suïssa reconeix la sobirania d'Andorra.» *Diari d'Andorra*, 26/07/1993.
- ⁵³ «El Consell d'Europa anima Andorra a participar en l'ens. Ser membre de l'organisme significa obtenir la patent democràtica.» *Diari d'Andorra*, 08/08/1993.
- ⁵⁴ *Diari d'Andorra*, 10/07/1993.